

შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი
ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოლოგიის დეპარტამენტი

გურამ ჩხატარაშვილი

**„სამხრეთ კავკასიის ფინალური ზედა პალეოლითის
რეგიონალური თავისებურებანი (ძუძუნას და
საწურბლიას მღვიმეების მიხედვით)“**

არქეოლოგიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად
წარმოდგენილი დისერტაციის

ანოტაცია

სამეცნიერო ხელმძღვანელი:
ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,
თ. მეშველიანი

ბათუმი
2017

სადისერტაციო ნაშრომი შესრულებულია ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ისტორიის, არქეოლოგიის და ეთნოლოგიის დეპარტამენტში

სამეცნიერო ხელმძღვანელი:

თენგიზ მეშველიანი

ისტორიის მეცნიერებათა
დოქტორი, საქართველოს
ეროვნული მუზეუმი

რეცენზენტები:

ნინო ჯაყელი

ისტორიის მეცნიერებათა
კანდიდატი, საქართველოს
ეროვნული მუზეუმი

გიორგი თავამაიშვილი

ისტორიის აკადემიური
დოქტორი

ნანა ხახუტაიშვილი

ისტორიის აკადემიური
დოქტორი

დისერტაციის დაცვა შედგება ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის სადისერტაციო საბჭოს მიერ შექმნილ სადისერტაციო კომისიის სხდომაზე 2017 წლის 3 მაისს, 13:00 სთ-ზე.

მისამართი: ბათუმი, 6010, ნინოშვილის ქუჩა, № 35, აუდიტორია № 55

დისერტაციის გაცნობა შესაძლებელია ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკაში (ბათუმი, 6010, ნინოშვილი ქუჩა, № 35)

სადისერტაციო საბჭოს მდივანი,

ასოცირებული პროფესორი

ნანა ცეცხლაძე

თემის აქტუალურობა. საქართველო ძველთაგანვე გამოირჩეოდა ხელსაყრელი ბუნებრივ-გეოგრაფიული მდებარეობით, მრავალფეროვანი და ხელშემწყობი კლიმატური პირობებით. ამან, როგორც ჩანს, განაპირობა აქ ადამიანის ფართო განსახლება, რაზეც მეტყველებს ქვის ხანის სხვადასხვა ეპოქისა და ტიპის სადგომების სიმრავლე.

როგორც მეცნიერები ვარაუდობენ, უძველესმა ადამიანმა აღმოსავლეთ საქართველოში (დმანისში) აფრიკიდან ე.წ. ლევანტური დერეფნით შემოაღწია და დმანისის რეგიონი ადამიანის ევრაზიაში გავრცელების ერთ-ერთ უძველეს კერად იქცა. დმანისში აღმოჩენილი ქვის დამუშავების ტექნოკულტურა განეკუთვნება ქვის ხანის ყველაზე უძველეს და ხანგრძლივ პერიოდს, ქვედა პალეოლითს (ეპოქა ოლდუვაი) და თარიღდება 1,7-1,8 მლნ. წლით.

ზედა პალეოლითის ყველაზე ადრეული თარიღი საქართველოს ტერიტორიაზე გვაქვს ორთვალა-კლდის მღვიმედან, ესაა 38 ათასი წელი. ამ დროს ჩნდება თანამედროვე ტიპის ადამიანი, ხდება მისი განსახლება ევროპის დიდ ტერიტორიაზე. ამასთან ერთად, ქვის ინდუსტრიაში ხდება ხარისხობრივი ცვლილებები, იზრდება ქვის იარაღთა ტიპები და ხდება მათი სტანდარტიზაცია. ისახება ძვლის და მოგვიანებით რქის შედგენილი იარაღები, ვითარდება სამონადირეო ტექნიკა და ისახება ხელოვნება, რაც ნაკლებადაა წარმოდგენილი წინამორბედ ეპოქაში და რადგანაც საქართველო, განსაკუთრებით კი მისი დასავლეთი ნაწილი მახლობელ აღმოსავლეთთან და ევროპასთან ერთად ითვლება ზედა პალეოლითელი ადამიანის განსახლების ერთ-ერთ უმთავრეს რეგიონად, ამდენად, საჭირო გახდა აქ გამოვლენილ ძეგლებზე წარმოდგენილი მასალის ახლებურად შესწავლა და გააზრება.

მკვლევართა ყურადღება მიიქცია დასავლეთი საქართველოს მღვიმურმა ძეგლებმა, სადაც არსებობდა მძლავრი

ზედაპალეოლითური ფენები. უკვე 1996 წლიდან საქართველოში მუშაობას იწყებს საერთაშორისო არქეოლოგიური ექსპედიცია - ორთვალა კლდის და ძუძუანას მღვიმეებში. ამის შემდეგ სამუშაოები განახლდა საწურბლიას ეხშიც. ჩვენს ნაშრომში ძუძუანას და საწურბლიას მღვიმეების ფინალური ზედა პალეოლითური კომპლექსის შესწავლა და დახასიათება ნაჩვენებია.

მიზანი და ამოცანები. ჩვენი სადისერტაციო ნაშრომის მიზანია, დადგინდეს დასავლეთ საქართველოს ორი, პალეოლითური კულტურების გავრცელების ტრადიციულად აღიარებული რაიონების მდინარეების რიონისა და ყვირილის ხეობების კულტურათა ურთიერთმსგავსებები და/ან განსხვავებები, რაც ხელს შეუწყობს იმ რთული საკითხის გადაწყვეტას, რასაც თანამედროვე ადამიანის საქართველოს ტერიტორიაზე განსახლების შესწავლის პრობლემას ემსახურება. კვლევის ამოცანაა, დაზუსტდეს ფინალური ზედა პალეოლითის გავრცელების სტრუქტურა, ქრონოლოგიური ჩარჩოები, უძველესი ადამიანის საქმიანობა და ის კლიმატურ-გეოგრაფიული გარემო, სადაც მათ უხდებოდათ ცხოვრება. კვლევა საშუალებას მოგვცემს გავარკვიოთ, ახდენდა თუ არა განსხვავებული ლოკალური გარემო-პირობები გავლენას ადამიანის სოციალურ-ეკონომიკურ ყოფაზე.

თეორიული და პრაქტიკული მნიშვნელობა. ნაშრომის გამოყენება შესაძლებელია კავკასიის და ზოგადად, აღმოსავლეთ ევროპის ტერიტორიაზე მდებარე თანადროული ეპოქის ძეგლების შედარებისა და ქრონოლოგიური ჩარჩოების დასადგენად. მისი შედეგების გამოყენება შესაძლებელია როგორც დამხმარე და დამატებითი წყარო საქართველოში აკრედიტებულ უმაღლეს სასწავლებლებში თუ სხვა სამეცნიერო-კვლევით დაწესებულებებში არქეოლოგიის, გეოგრაფია-

2. Primeval Art and Ancient Samples from Georgian Stone Age Sites, International conference proceedings „Culture and Art: Tradition and Modernity”, studies in art criticism, VI, Batumi art state teaching University, Batumi, 2015., p.p. 87-93

3. Some samples about cult-magic thinking of Paleolithic man, Proceedings of the International Scientific conference, The fundamentals of our Spirituality, VII”, department of History and Archaeology N. Nerdzenishvili Institute, Tbilisi., p.p. 387-391

4. Final Upper Paleolithic of south Caucasus according to materials from Dzudzuana and Satsurblia caves, Sub-department of Ajara Autonomous Republic government-Archives Administration. International Science Conference V South-West Georgia (History, Archaeology, Ethnology), Tbilisi., 2015, p.p. 410-416

5. Final Upper Paleolithic assemblages in Dzudzuana cave, Tyragetia, Arheologie Istorie Antica, Serie Noua, vol. X [XXV], nr. 1, Muzeul National De Istorie A Moldovei, Chisinau, 2016 p. 75-79

6. Reconstruction of climatic-geographical environment of Final Upper Paleolithic stage of Satsurblia cave based on Paleontological and Palynological investigations, Sub-department of Ajara Autonomous Republic government-Archives Administration. International Science Conference VI South-West Georgia (History, Archaeology, Ethnology) materials, Tbilisi., 2016. p.p. 257-266

severe climate, (buffalo, bison, Caucasian tur), typical animals for Satsurblia boar, deer, and large buffalo, goat are too little. This fact indicates on the different climate conditions in that period, which can be considered by the factors of the monuments; As for the results of palynological data, this line is different in the set. In particular, the harsh climate during Dzudzuana cave the number of warmth loving plants reaches the maximum. At this time subalpine and alpine vegetation dust seeds reach the peak. Completely different picture is in Satsurblia cave. In Cold, damp climate people had to leave the cave, because this time the water was entering the cave, which attests to algae balances. It is due to mention, that both monuments were fixed the usage of medicinal plants, which makes us think about the inhabitants of the cave, who used the primitive medicine.

Thus, the goal of our work was to describe the regional peculiarities of final upper Palaeolithic culture of South Caucasus on the basis of Dzudzuana and Satsurblia caves. The study of the issue showed that both of the monuments have confirmed the common signs of stone industry. They are: backed and truncated bladelets, microgravette points geometric microlithics. It is worth to mention that from the researched sites only in Satsurblia cave turned Epigravettian culture remains. As far as the chronological framework, Satsurblia absolute series of dates filled several thousand-year gap (hiatus) in Dzudzuana cave, which can be considered as the most important issue in the study of the Upper Paleolithic sites. However, different climatic factors of the region of Imereti, which are well exposed in the results of Paleontological and Palynological data of Dzudzuana and Satsurblia Caves, seem to have a great influence on a human's behavior, hunting mood, and so forth.

Papers published on the Subject of the Thesis:

1. Some samples of art of the Paleolithic period from Georgian stone age sites, Tyragetia, Arheologie Istorie Antica, Serie Noua, vol. IX [XXIV], nr. 1, Muzeul National De Istorie A Moldovei, Chisinau, 2015, p. 51-56

გეოლოგიის, პალეონტოლოგიის და პალინოლოგიის შესწავლის მიზნით.

წყარო. საკვალიფიკაციო ნაშრომს საფუძვლად უდევს საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ქვის ხანის ფონდში დაცული ძუძუანას და საწურბლიას მღვიმეების მასალები, რომელიც შეგროვდა საერთაშორისო არქეოლოგიური ექსპედიციების (ხელმძღვანელი: თ. მეშველიანი) დროს. წინამდებარე ნაშრომში წარმოდგენილი გვაქვს ზემოთაღნიშნული ექსპედიციების შედეგად (1996-2015 წწ.) აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალა და მათი გრაფიკული ჩანახატები, რომლებიც შესრულდა საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში. გარდა ამისა, ნაშრომის პალინოლოგიური და პალეონტოლოგიური მონაცემები მომზადდა აღნიშნული საერთაშორისო კვლევების დროს დარგის შესაბამისი სპეციალისტების მიერ, რომელთა პუბლიკაციებს თუ სხვა სახის მასალებს ვიყენებთ ჩვენი ნაშრომის სრულყოფისათვის.

მეცნიერული სიახლე და მნიშვნელობა. სადისერტაციო ნაშრომში საფუძვლიანად არის განხილული ძუძუანას და საწურბლიას ფინალურ ზედა პალეოლითურ ფენათა სტრატეგრაფია, დეტალურად აღწერილია და დახასიათებულია მასში აღმოჩენილი ლითოლოგიური ფენები. გაკეთდა არქეოლოგიურ მასალათა სტატისტიკური და ტიპოლოგიური სია, რამაც საშუალება მოგვცა დაგვეჯგუფებინა იარაღები ცალკეული კატეგორიების მიხედვით. ნაშრომში გამოყენებული გვაქვს ინტერდისციპლინური კვლევა-ძიების (გეოლოგია, პალინოლოგია, პალეონტოლოგია) შედეგები. ასევე, შევეცადეთ გამოგვეყენებინა ზედა პალეოლითურ ძეგლებზე დღესდღეობით არსებული აბსოლუტური თარიღების სერია და დაგვედგინა ფინალური ზედაპალეოლითის ეპოქის ქრონოლოგიური ჩარჩოები. ამ მონაცემებზე დაყრდნობით მოცემული გვაქვს ფინალური ზედა პალეოლითის კულტურის რეკონსტრუქცია.

ნაშრომის მნიშვნელოვან მიღწევად შეიძლება ჩაითვალოს ის, რომ კვლევის პროცესში შესაძლებელი გახდა აღმოსავლეთ ეპიგრავეტის კულტურის ცალკეულ ძეგლთა შესწავლა და მათი შეჯერება საწურბლიას მღვიმის ფინალურ ზედაპალეოლითურ ფენაში დაფიქსირებულ ამავე კულტურასთან. კვლევის პროცესში დადგინდა ეპიგრავეტის კულტურის საერთო და განმასხვავებელი ნიშნები. უფრო მეტიც, შესაძლებელი გახდა ლოკალური ვარიანტების გამოყოფა. იმის გათვალისწინებით, რომ საქართველოს ზედა პალეოლითურ კულტურაში მსგავსი ქვის ინდუსტრიის დაფიქსირება საწურბლიას მღვიმის გარდა ჯერ-ჯერობით არსად ჩანს (თუმცა, საინტერესოა, გვარჯილას-კლდის ინდუსტრიაც), კიდევ უფრო ხაზს უსვამს საკითხის აქტუალობასა და მნიშვნელობას. უფრო მეტიც, აღმოსავლეთ ევროპის ეპიგრავეტის კულტურის ჩვენს მიერ განხილულ ძეგლებზე, ზოგიერთ მათგანს არ გააჩნია აბსოლუტური თარიღები და ძეგლთა ასაკი მხოლოდ არქეოლოგიურ მასალათა ტიპოლოგიურ-შედარებითი მეთოდის მიხედვით არის განსაზღვრული. ჩვენი კვლევის შედეგად, შესაძლებელია საწურბლიას მღვიმის კარგად დათარიღებული ფენების მიხედვით ცალკეული ძეგლის ზუსტი ასაკის განსაზღვრა, რაც უდავოდ, დაეხმარება ამ ეპოქის სპეციალისტებს თუ დაინტერესებულ პირებს ძეგლთა ზუსტი ქრონოლოგიური ჩარჩოების განსაზღვრის მიზნით.

აპრობაცია. ნაშრომის აპრობაცია შედგა 2016 წლის 15 ივლისს ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ-მეცნიერებათა ფაკულტეტის არქეოლოგიის, ეთნოლოგიის და ისტორიის დეპარტამენტის სხდომაზე (ოქმი № 10).

მოცულობა და სტრუქტურა. სადისერტაციო ნაშრომის სტრუქტურას განსაზღვრავს კვლევის მიზნები და ამოცანები. სადისერტაციო ნაშრომი შედგება ოთხი თავის, 10 პარაგრაფის და დასკვნისაგან. ნაშრომს თან ერთვის გამოყენებული

trapeze-rectangle of the proceeding Mesolithic cultures in size, shape and retouch.

The recovery of living floors and the presence of combustion features and hearth provide new information about the processing of wild cereals, the utilization of flax and wood, as well as paleoenvironmental reconstruction based on palynological and micromorphological analyses.

2. Faunal material research has confirmed completely different picture in Dzudzuana cave. In particular, in the final phase of the fauna the dominant is a boar (*Sus scrofa*) and red deer (*Cervus elaphus*). Examination of the bones clearly reflects the trace: divide.-skinning, burnt bones. A multitude of animal species and the bones indicates to a great importance of existence of hunting in human's life and reveals the importance of hunting for them, who were mastered in using the area of different ecological zones of the region.

3. The results of palynological data confirm that the climatic conditions influenced on people.. The people in Satsurblia lived in dry and warm weather conditions in the cave, and in cold, damp weather conditions they used to leave it, because at this time the water was entering the cave, which is proved by existence of water plants. According to researchers, when people left the cave, animals settled there. In addition, during the palynological investigations there were discovered some medical plant pollen used by inhabitants of the cave.

The study made it possible to determine the following picture: In particular, the study of the layers in the region of Imereti, in the final Upper Paleolithic cave sites Dzudzuana and Satsurblia Caves, revealed that the latter complements the multi-thousand-year chronological hiatus, which is well seen among the absolute dates of Dzudzuana. In addition, a completely new technology processing of stone is confirmed in Satsurblia cave, which is essential among the late Upper Paleolithic sites, and scientists believe that this is the Eastern European Epigravettian type. Apparently, the final period of a stone processing option had been existed in Satsurblia cave (which is unusual for Dzudzuana); we can consider the similarities between these two monuments the fact that, both of the them have been confirmed by the emergence of geometric microsites and the existence of weapons of side truncated tools (especially in the case of Satsurblia) and their multitude; There is a different picture based on analyzes about the monuments of faunal materials. In particular, if the cave was occupied by the animals proved for

come in the unit, which is one of the most important moments in the final Upper Palaeolithic sites.

2. The study of faunal remains have revealed the existence of 28 animals species. However, Bison (*Bison priscus*), Ouros (*Bos primogenius*) and Caucasian tur (goat) (*Carpa caucasia*) are the most dominant taxa in faunal complex. As specialists conclude, we can also conclude that the inhabitants of Dzudzuana cave had been experienced hunters of Upper Palaeolithic and were allowed to hunt adult animals as a priority. Taphonomic and stratigraphic study reveals that they planned and organized hunting as well.

3. The results of Palynology study have shown that during the forming of layer B warmth loving elements began to reduce. In this layer subalpine and alpine vegetation dust seeds reach their maximum. A good example of Dekka (*Rhododendron caucasia*). *Rhododendron* dust and also a large number of other mountain plant indicate, that the cave was in the vicinity at that time, there was an alpine trail. It is well exposed that, the B layer of the first stage of the cave was in the vicinity of the subalpine and alpine landscapes. Later it is shown that, it should have been more humid cold on the second stage. A coniferous forest was spread in the area of Dzudzuana (spruce, fir, beech). Small dust grains spread indicates to the existence of crooked beech. The period of cold was short, but relatively severe. The final phase of the layers of the cave was found in the wild flax fibers, which were twisted and painted. It's essential, as well as the results of palynology studies have confirmed the use of medicinal plants by a palaeolithic human of Dzudzuana cave.

The second archaeological site of our study is Satsurbliya cave, which is still in the center of attention of international archaeological expedition and researchers. The work deals with a particular emphasis on the study of the material about the final Upper Paleolithic in Satsurbliya cave, where the researches had been conducted the research in several areas (stone industry, stratigraphy, Paleontology, Palynology). Study can make several conclusions.

The lithic analyses reveal that during this period (17.9-16.2 ka cal BP) there existed a cultural (lithic) variant resembling the Eastern Epigravettian. The dominant categories in stone industries are bladelet tools, discrete among which are varieties of the microgravette point and truncated items. Moreover, besides rare occurrences of gravette points, there is among the backed and truncated bladelets including a tool type that was not reported from earlier excavations in the region. This is the rectangle that differs from the geometric

ლიტერატურის სია. სადისერტაციო ნაშრომი კომპიუტერულად ნაბეჭდი 184 გვერდია.

შესავალში დასაბუთებულია საკვლევი პრობლემის აქტუალობა, განსაზღვრულია კვლევის მიზანი. მოცემულია ნაშრომის მეცნიერული სიახლე და მისი მნიშვნელობა.

I თავი. საკითხის შესწავლის ისტორია და იმერეთის რეგიონის ფიზიკურ-გეოგრაფიული და გეოლოგიური დახასიათება

შედგება პირველი და მეორე პარაგრაფებისაგან, სადაც ვრცლად მიმოხილულია საკითხის შესწავლის ისტორია და იმერეთის რეგიონის ფიზიკურ-გეოგრაფიული და გეოლოგიური დახასიათება.

II თავი. ძუძუანას მღვიმე და მისი ფინალური ზედა პალეოლითი

მოიცავს 3 პარაგრაფს და მასში განხილულია ძუძუანას მღვიმის სტრატეგრაფია და მოცემულია არქეოლოგიურ ფენათა დეტალური აღწერა—დახასიათება. ქვის მასალის აღწერის გარდა, ნაშრომში ვრცლადაა მოყვანილი პალეონტოლოგიური და პალინოლოგიური მონაცემები და მათი ანალიზი, რომელთა საფუძველზე ნაჩვენებია ფინალური ზედა პალეოლითური პერიოდის გარემო-პირობების რეკონსტრუქცია.

III თავი. საწურბლიას მღვიმის ზედა პალეოლითის დახასიათება

შედგება 3 პარაგრაფისაგან, სადაც ვრცლად არის განხილული საწურბლიას მღვიმის ზედა პალეოლითური კომპლექსები. ნაშრომის სპეციფიკიდან გამომდინარე განსაკუთრებული ყურადღება გამახვილებული ძეგლის ფინალური ზედაპალეოლითის ფენაზე. აღწერილია ფენათა შემადგენლობა. ასევე მოყვანილია ფაუნისტური და პალინოლოგიური მონაცემები.

IV თავი. აღმოსავლეთ ევროპის ეპიგრავეტის კულტურა

შედგება პირველი და მეორე პარაგრაფებისაგან და ეხება აღმოსავლეთ ევროპის ეპიგრავეტის კულტურის ძეგლებს (უკრაინის და მოლდოვეთის რესპუბლიკის) და მათი არქეოლოგიური კომპლექსების აღწერას.

დასკვნით ნაწილში შეჯამებულია ყველა ზემოთ ჩამოთვლილი საკითხები.

Conclusion

Georgia was distinguished by advantageous natural-geographic location from the ancient times. With diverse and contributing climatic conditions. It seems that this fact determined the wide settlement of a man here, as evidenced by number of different kinds of habitations of stone age and of other eras. According to the recent discoveries It is proved, that 38-34 thousand years ago the human began development in the history of one of the most interesting and important period - the Upper Palaeolithic era, during which a modern type of people settled in the territories, in addition, qualitative changes in the stone industry, growth and standardization of the stone, bone and horn tools are implemented, hunting devices are outlined in art. It is noteworthy that the interest towards Upper paleolithic sites of Georgia increased after the origin and migration issues of Homo Sapiens have been revised. Africa-South Caucasus located on the border of Eurasia, in particular it's western part, considering this background of changes turned out to be the spotlight of interest as historically so geographically.

As the scientist note the settlement of modern of hominids was performed in particular trajectory. The study of the subject has revealed that their origin location was either Eastern Africa or levan or some often part of Asea. Caucasus is located exactly at the crossroads of Eurasia and Africa and that is why western Georgia and it's Upper paleolithic sites attracted the interest of foreign researchers.

Upper Palaeolithic sites in Georgia are located on the territory of a particular abundance of Imereti. The physical-geographical and geological information revealed the existence of a variety of favorable environmental conditions of human life and extensive accommodation. That is why the region is so widely inhabited by the first men.

As our archaeological sites (Dzudzuana and Satsurblia cave) study showed, the primitive man had been living here for a long time, which is proved in well dated archeological layers of this sites. The study of final Upper Paleolithic assemblages in Dzudzuana cave has enabled us to the following conclusions.

1. The investigation of Stone industry has shown that blade and bladelets are increasing. There are a lot of flakes processing cores. Non retouched blades are with the length of 8-9 cm, end-scrapers are dominated, microgravette points and right, backed bladelets. The geometric microlithics

study of the industry of sites, it can be said that, there are a lot of tools with backed, notched and truncated bladelets, microgravette points and etc. Among the tools there are end-scrapers, burins, borers, and others. On the above mentioned archeological sites there are no absolute dates and researchers make their counterparts according to approx. 18-16 thousand years. However, in this connection we have supposition, which is based on the following conclusions.

1. In view of the opinion that the South Caucasus gene is one of the main chain of a genetic link, the heirs of the last glacial period after Europeans and the migration from the Caucasus to the West are taking place, then it is possible that the observed culture of Satsurblia in Eastern Europe in the late upper Paleolithic culture, is one of the early versions, which originated in the region of Caucasus and then gradually moved to the West and contributed to the development of a culture;
2. Epigravettian culture of Satsurblia cave can be said to belong to early stages of this culture (17.9-16.2 thousand years.), which is reviewed as the most of the early period of Eastern European sites, and which is developing further in the following periods. Given these observations, then it turns out that sites chronological frames which we discussed above, should not happen until the 18 thousand years. 16-14 thousand years BC will be more acceptable.

შესავალი

საქართველო, და კერძოდ, მისი დასავლეთი ნაწილი, მდიდარია ზედაპალეოლითური ძეგლებით. ჩვენი საკვალიფიკაციო ნაშრომის საკვლევი ძეგლები იმერეთის რეგიონში მდებარეობს, კერძოდ, ჭიათურის რ-ის სოფ. მღვიმეში, ძუძუანას მღვიმე და წყალტუბოს რ-ის სოფ. ყუმისთავში საწურბლიას ეხი.

აღსანიშნავია, რომ საქართველოს ზედა პალეოლითური ძეგლებისადმი ინტერესი მას შემდეგ გაიზარდა, რაც გადაისინჯა *Homo Sapiens*-ის წარმოშობისა თუ მისი მიგრაციის საკითხები. აფრიკა – ევრაზიის გზაჯვარედინზე მყოფი სამხრეთ კავკასია, კერძოდ მისი დასავლეთი ნაწილი, როგორც გეოგრაფიულად, ასევე ისტორიულად, ამ ცვლილებების ფონზე მეცნიერთა ყურადღების ცენტრში მოექცა.

როგორც მეცნიერები მიუთითებენ, თანამედროვე ჰომინიდების განსახლება გარკვეული ტრექტორიით ხდებოდა. როგორც საკითხის შესწავლამ ცხადყო, მათი წარმოშობის ადგილი იყო ან აღმოსავლეთ აფრიკა ან ლევანტი ან აზიის სხვა ნაწილი. კავკასია ევრაზია-აფრიკის გზაჯვარედინზე იმყოფება და სწორედ ამიტომ, დასავლეთ საქართველო და მისი ზედაპალეოლითური ძეგლები უცხოელ მკვლევართა ყურადღების ქვეშ მოექცა. ამ ტერიტორიაზე აღმოჩენილმა ძეგლებმა პასუხი უნდა გასცეს *Homo Sapiens*-ის განსახლების პრობლემას.

მეცნიერთა ერთი ნაწილი, თანამედროვე ტიპის ადამიანთა ჯგუფების მოძრაობას ევრაზიაში უკავშირებს ქვის იარაღის დამუშავების კონკრეტულ ტექნოლოგიას. ზედაპალეოლითის ეპოქასთან არის დაკავშირებული ადამიანთა მაშტაბური მიგრაცია. არქეოლოგიური კულტურის შეცვლისა თუ მისი წარმოშობის შესახებ განსხვავებული მოსაზრებები არსებობს; მეცნიერთა ერთი ნაწილი მიიჩნევს, რომ ეს ცვლილება ქვის დამუშავების მუსტიერული ტექნოლოგიის ზედაპალეოლითური

ტექნოლოგიით შეცვლაა და სრულიად გამორიცხავს ადამიანთა მიგრაციას. მეცნიერთა მეორე ნაწილი ემხრობა ადამიანთა მიგრაციის იდეას, მაგრამ ამასთანავე თვლის, რომ ადგილობრივ ნეანდერტალბსაც შესწევდათ უნარი მიეღოთ ახალი, ზედაპალეოლითური ქვის და ძვლის დამუშავების ტექნოლოგია და სოციალური ცვლილებები. არსებობს კიდევ ერთი, მესამე მოსაზრება – ზედაპალეოლითური ტრანსფორმაცია იყო ძირეული მოვლენა, რომელიც მოხდა ერთ განსაზღვრულ რეგიონში და შემდგომ გავრცელდა ძველი მსოფლიოს დანარჩენ ტერიტორიაზე. ახალი ტექნოლოგიის მატარებელი ადამიანები, კრომანიონელები, ევრაზიაში მოძრაობისას ან გავლენას ახდენდენ ადგილობრივ მოსახლეობაზე ან მთლიანად იკავებდნენ მათ ადგილს.

საქართველოს ზედაპალეოლითის შესწავლის ისტორია ას წელზე მეტი ხანია მიმდინარეობს, გათხრილია და მეცნიერულად შესწავლილია ათობით ძეგლი, თუმცა, შესწავლის მეთოდისა დღევანდელი სამეცნიერო მოთხოვნებიდან გამომდინარე, არადაამაკმაყოფილებელია; სტრატეგრაფიული მონაცემები არ იყო სრული, ითხრებოდა სქელი ფენები, ამიტომაც ძნელი იყო კულტურული ფენების დადგენა, რამაც გამოიწვია სხვადასხვა პერიოდის მასალის არევა და მათი ერთ კომპლექსად განხილვა. ფაუნისტურ მასალაში ხდებოდა მხოლოდ სახეობების დადგენა, ძვლის პატარა ფრაგმენტები უგულვებლყოფილი იყო, უკეთეს შემთხვევაში, მხოლოდ მათი რაოდენობა ფიქსირდებოდა. ტაფონომიური კვლევა, ისევე როგორც გათელვის, ძვალზე ადამიანის ან ცხოველის მიერ დატოვებული კვალის შესწავლა არ ხდებოდა. შესწავლილი ძეგლების უმეტესობა ბოლომდეა გათხრილი, ამიტომაც მათი სტრატეგრაფიის გადასინჯვა შეუძლებელია; თუმცა, მას შემდეგ რაც შეიცვალა გათხრების მეთოდისა, რაც მასალის ზუსტ ფიქსაციაში მდგომარეობს და, განსაკუთრებით, პრეპარირებული

us to establish the following: among the sites there are many similarities, it is: the overall chronological framework, in microindustry, dominant categories are microgravette and backed and sideretouched bladelets. Moreover, it was possible to separate the local variants of the culture. In the case of Satsurbliia Cave they are these geometric rectangles and abundance of truncated and backed bladelets, their existence is not confirmed by our study and discussion among the Eastern European Epigravettian sites.

It should be noted that the data of Satsurbliia cave Epigravettian culture give us unique opportunity to explore direct analogues of our cultural monuments of Epigravettian stone materials and define relatively more approximate age by using the absolute dates of Satsurbliia cave. These are: 16-14 thousand years.

On the territory of the Ukraine at the river Dnieper and Dniester basin there are quite interesting and important industry of stone sites, which is united in a common culture within the framework of the Eastern Epigravettian culture. These include: Dnistrovian, Mezinian, Ovruchian, Mezhirichian and Youdinovian sites. More specifically, they are located in the modern territory of Northern Ukraine and neighboring regions of European Russia. It should be noted that, in addition to these five industries, there are two other enough specific kinds of industry (Zhurivka and Velika Bugaivka). Industries of this archaeological sites consist of tools made on 80-90% of medium-sized blades (the blades of which are quite long); Burins differ in form and size. Especially noteworthy is the fact that almost all of the tools, burins are the complex of dominant species; There are many truncated tools too. As for the end-scrapers, they are mostly simple and double, which are made of blades and/or flakes. Among the collections there are other tools as well. One characteristic of the type of microlithic industry is microgravette points (abundant lanceolate type points), different-sized rectangles and head truncated tools, which are a crucial element in the Epigravettian culture.

§ 2. Epigravettian sites Republic of Moldova

On the modern territory of Republic of Moldova, there are more than 3 hundred sites of late Upper Paleolithic. Among them are the caves, open-air sites, grottes, rock-shelters. However, it should be noted that there are not too many sites of Epigravettian culture. They must include the following sites: Kosteshti I, Korpachi (second layer), the cave Starie Duruitori (second layer), Atachi II, Kosoutsii, Vadu-Rashkovi, Kalpa, and so forth. As a result of the

Chapter IV Epigravettian culture of Eastern Europe

§ 1. Ukrainian Epigravettian sites

Epigravettian culture widespread at the end of the Paleolithic period and covers the chronological framework between approximately 20-12 thousand years. The culture is represented in Central and Eastern Europe, and it is a section of the continuation of so-called Graveti culture, which actually ends the palaeolithic era and humanity is progressively moving onto a more advanced stage - the Mesolithic era. Chronological order of the culture co-exists with the European Magdalenian and Solutreian stone cultures.

As for Georgia, until the time of the late Upper Palaeolithic sites have looked similar culture (Interestingly Gvarjilas-klde final Upper Paleolithic stone industry. However, scientists renewed international research and found the stone industry within Satsurbliia cave in the development phase, which is dominated by microlithic tools. They are especially distinguished by different types of microgravette points, truncated tools, which are rectangular in shape. The size, shape and processing of truncation differs from fixed geometric trapezoid-rectangles of the the later period (Mesolithic). This factor is considered as a local variants of Eastern Europe Epigravettian culture. It should be noted that this discovery is well dated, 17,9-16,2 thousand years.

As we mentioned above, Epigravettian culture is represented in Central and Eastern European part, which has much in common and distinguishing signs with each other. Epigravettian culture of Satsurbliia cave have analogies in the cultural sites of Eastern Europe. During the our research we have studied the some Epigravettian sites of northern and western Ukraine and the Republic of Moldova (Mezinian, Mezhirichian, Borshevo I, Dobranichivka, kosteshti I, Atachi II, Starie Duruitory and others). The studies of Stone industry revealed, that the dominant is microlithic industry, where microgravettes, truncated and sideretouched bladelets and other tools. The survey has found that Eastern European culture of sites do not have series absolute the dates and the only archaeological material typology can speak about their approximate dates. During the research it became possible to collate industries of Satsurbliia cave and Eastern European Epigravettian sites, which discussed by us. This enabled

ნიადაგის გარეცხვამ საგრძნობლად შეცვალა ადრე არსებული შეხედულებები და მათი შედეგები. ასე მაგ., თუ ადრე ზედაპალეოლითურ ძეგლებზე მიკროლოთების არარსებობა მისი ადრეულობის მახასიათებელი იყო, გათხრების მეთოდის შეცვლამ დაადასტურა, რომ ყველაზე ადრეულ ზედაპალეოლითურ ფენაშიც კი ერთ-ერთი განმსაზღვრელი ელემენტი მიკროლითია.

ჩვენი საკვლევი ზედა პალეოლითური ძეგლი ძუძუანა მდებარეობს იმერეთის პლატოზე, კარსტულ მღვიმეში, ჭიათურის რ-ნის სოფ. მღვიმევის ტერიტორიაზე, მდ. ნეკრისის ხეობაში (მდ. ყვირილას მარჯვენა შენაკადი) მის მარჯვენა ბორტზე, მდინარის დონიდან 10-12 მ-ზე (აბსოლუტური სიმაღლე 560 მ). მღვიმე გამომუშავებულია ზედა ცარცულ კირქვებში, სიგრძე 160 მ., სიგანე შესასვლელში 22 მ., სიმაღლე 15 მ. უჭირავს აღმოსავლეთ-დასავლეთ ორიენტაცია.

ძეგლი აღმოაჩინა ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ქვის ხანის შემსწავლელმა არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ 1966 წ. დ. თუშაბრამიშვილის ხელმძღვანელობით. 1975 წ. გეოგრაფიის ინსტიტუტის სპელოე-ქსპედიციამ (ო. ერქომანიშვილის, ჯ. ჯიშკარიანისა და კ. წიქარიშვილის ხელმძღვანელობით) მღვიმე სპელოლოგიურად პირველად აღწერა და გამოიკვლია.

ძუძუანას მღვიმეში არქეოლოგიური კვლევა-ძიებები ორ ეტაპად მიმდინარეობდა. პირველი ეს იყო 1966-1975 წწ. არქეოლოგ დ. თუშაბრამიშვილის ხელმძღვანელობით. მეორე ეტაპი საქართველო-ამერიკა-ისრაელის ერთობლივი პროექტის ფარგლებში განხორციელდა 1996-2008 წწ., სადაც ქართველ სპეციალისტებთან (ექსპედიციის ხელმძღვ. თ. მეშველიანი) ერთად, მონაწილეობდნენ ჰარვარდის უნივერსიტეტის პიბოდის მუზეუმის პროფესორი ოფერ-ბარ იოზეფი, ისრაელის ჰიბროუს უნივერსიტეტის პროფესორი ანა-ბელფერ კოენი და სხვ.

რაც შეეხება მეორე, ზედაპალეოლითურ ძეგლს - საწურბლიას მღვიმეს, იგი მდებარეობს წყალტუბოს რ-ში, სოფ. ყუმისთავის ტერიტორიაზე მდ. სემის ნაპირზე, ფერმის მახლობლად. მღვიმე გამომუშავებულია ბარემულ კირქვებში. ძეგლზე არქეოლოგიურ კვლევა-ძიებებს აწარმოებდა ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტი (ექსპედიციის ხელმძღვ. ალ. კალანდაძე). როგორც არქეოლოგიური გათხრების შედეგად, ისე ზედაპირულად შეგროვდა დიდძალი არქეოლოგიური მასალა: კაჟის იარაღები და მისი წარმოების ნაშთები, ნუკლეუსები, საფხეკები, სახოკები, სახვრეტები და სხვ. აგრეთვე, რიყის ქვის იარაღები, ცულები, საპრიალებლები და სხვ. იარაღთა სიმრავლე, მათი მრავალფეროვნება და გამოყენების ხასიათი მეტყველებს, რომ ადამიანს საწურბლიას ეხში ხანგრძლივად უცხოვრია, პალეოლითიდან მოყოლებული ვიდრე ენეოლითამდე. აღსანიშნავია, რომ ძეგლი შუა საუკუნეებშიც ჩანს გამოყენებული, სავარაუდოდ, თავშესაფრად.

საწურბლიას მღვიმეში სამუშაოები გაგრძელდა 2008–2010 წწ. შოთა რუსთაველის სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული პროექტის „მონადირე-შემგროვებლობიდან მწარმოებლურ მეურნეობაზე გადასვლა დასავლეთ საქართველოში“ (ხელმძღვანელი თ. მეშველიანი). 2011–2013 წლებში საწურბლიას მღვიმეში სამუშაოებს ატარებდა საქართველო–ირლანდია–ისრაელის ერთობლივი საერთაშორისო არქეოლოგიური ექსპედიცია პროექტის „სამხრეთ კავკასიის შუა და ზედაპალეოლითური ძეგლების დათარიღებისათვის“ ფარგლებში.

ძეგლსა და საწურბლიას ფინალური ზედაპალეოლითური ძეგლების შესწავლამ შესამდებლობა მოგვცა დაგვედგინა შემდეგი: დასავლეთ საქართველოს ორ სხვადასხვა რეგიონში მღვიმურ ძეგლებში არსებული ფინალური ზედაპალეოლითის

Dublin Trinity and University College and Cambridge University geneticists have recently decoded the genome of the Upper Paleolithic period, from two individuals from Satsurblia cave and Kotias-klde cave. The survey showed an interesting result. Until now it was considered that Western Europeans are the heirs of the three populations: 1. local hunter-gatherers, 2. Neolithic productive population from Levant, 3. North Eurasia, Yamnanian (hole-grave culture) cattle-breeder tribes, whose cultural impact happened from Pontus steppes (North Black Sea coast and East Caspian area) and spread during migration to the west.

Once defined the human genes of the late Upper Paleolithic 13,300 years from Satsurblia and Mesolithic Age 9,700 years old from Kotias-klde cave and they were compared with the contemporary hunter-gatherers gene living on the Swiss area, it was found that the South Caucasian gene is the genetic chain of one of the main ring, the heirs of which are the Europeans living after the last glacial period.

For its part, the South Caucasian hunter-gatherer (CHG), belongs to a different, ancient tribe, who is the heir of two migratory wave of modern humans from Africa (Homo sapiens): the first 45,000 years ago, who was migrated in Europe and the second, 25,000 years ago which became the source of Neolithic productive sector in Europe. During the migration period to Eastern Europe, the group of people in both wave settled in the area of present Georgia since 15 thousand years lived in isolation. When continental ice cover retreated, South Caucasian tribes began expansion Yamnian cultural tribes to the west. South Caucasian hunter-gatherer's genes influence can be seen as on the tribes of Early Bronze Age, the population of which is regarded as the cradle of the Indo-European languages, as well as on modern Caucasian and South Asian populations, where the Indo-Aryan languages were originated.

Thus, the South Caucasus, which is considered as the crossroad of the human cultures, reaffirmed its geographical and historical influences on the development of the ancient world.

Researchers took the Palynological samples from the discovered living floors. It should be noted that a similar case of research in the cave sites of Georgia has not been made yet. Thus, exploring the cave has unique artifacts of human activity on the environment and image reconstruction.

The range of the material considering the fact that, broadleaved and walnut pollen can be seen only on the first and second living floor, makes researchers suggest that the climate at this time was warmer than during the third level of living period. As already mentioned above, in lower layers, there are not warmth loving, broadleaved plants, but researchers found burnt pine parenchymal cells. During the third and fourth housing utilization pine was growing near the cave, which indicates to cold climate in the area. Besides pine wood cells, the coniferous pine lips are discovered, which will not apply the long distance like the wood. Existence of wood pulp and lips is a good argument for the confirmation of the pine forest existence around Satsurbliia cave. This reinforces the researcher's views about a lot of pine pollen grains in the material.

Results of Palynological investigations revealed the existence of medicinal plant remains in the Upper Paleolithic layer of Satsurbliia cave. Pollen of medical plants has been found in archaeological material from other prehistoric sites worldwide. Sufficient number of medicinal plant remains was found in the sites of our study. We have already talked about Dzudzuana above. As for Satsurbliia cave Palynologists (I. Martkoplshvili, E. Kvavadze) took 22 samples, of which 10 samples have been studied and published. Their pollen spectra also contain medical herbs, including *C. jacea* L, *A. annua* L, *A. absinthium* L, *A. millefolium* L and *U. dioica* L.

Thus, the results of Palynological data confirmed that varieties of wide leaved plants were growing in Satsurbliia cave in Upper Palaeolithic period, which leads to good climatic conditions. Here are presented hornbeam, lime and oak. Warmth loving fern spores, such as Venus hair and royal fern are presented in an increased number.

კულტურის რაობა, ქრონოლოგიური ჩარჩოები და იმდროინდელი ადამიანის საქმიანობა. ამასთან ერთად, შესაძლებელია გაირკვეს განსხვავებული გარემოპირობების გავლენა ადამიანის ადაპტაციასა და ქცევაზე. დადგინდა ფინალური ზედა პალეოლითის მასალების ერთგვაროვნება, ანუ ერთიანი ზედა პალეოლითური კულტურის არსებობა.

თავი I

§ 1საკითხის შესწავლის ისტორია

პალეოლითური კულტურის კვლევა-ძიება საქართველოში იწყება XIX ს-ში. კერძოდ, იგი დაკავშირებულია ე. ფავრისა და სტატკოვსკის სახელებთან, რომლებმაც 1868 წ. ქუთაისთან ახლოს გათხარეს „იაზონის მღვიმე“ და კაჟის საინტერესო იარაღები აღმოაჩინეს. 1884 წ. ა. ბერნაცკიმ იმერეთის სოფ. რგანში გათხარა ძვლოვანი მასალის შემცველი ფენა. გარდა ამისა, რამდენიმე სხვა უცხოელი სპეციალისტებიც მუშაობდნენ XIX ს.1914 წ. რ. შმიდტმა და ლ. კოზლოვსკიმ საინტერესო არქეოლოგიური კვლევა-ძიება აწარმოეს დასავლეთ საქართველოს ზოგიერთ მხარეში. ნაყოფიერი იყო პოლონელი მეცნიერის ს. კრუკოვსკის სამუშაოები ჩატარებული 1916-1918 წწ. ჭიათურის რამოდენიმე გამოქვაბულში. გვარჯილას კლდეში, ქვის მდიდარ მასალასთან ერთად, მან აღმოაჩინა ძვლის და რქის საინტერესო მასალები, და, ასევე, მნიშვნელოვანი პალეოზოოლოგიური ნაშთები, რომლებიც გვიანი მადლენის პერიოდით დაათარიდა.

პალეოლითური კულტურის ახალი ეტაპი დაიწყო XX ს.-ის 20-30 წწ. და იგი დაკავშირებულია არქეოლოგ გ. ნიორაძის სახელთან. მის სახელს უკავშირდება რამდენიმე ზედაპალეოლითური ძეგლის აღმოჩენა და შესწავლა, მაგალითად საკაჟია, დევისხვრელი და სხვ. გარდა ამისა, ბევრი სხვა ცნობილი მეცნიერი მუშაობდა დასავლეთ საქართველოში მრავალი წლის განმავლობაში. მათგან აღსანიშნავია, ს. ზამიატინი, ნ. კილაძე, ლ. სოლოვიოვი, ა. კალანდაძე, ვ. ლიუბინი, დ. თუშაბრამიშვილი, მ. ნიორაძე, გ. გრიგოლია და სხვ.

90-იანი წლების ბოლოს, ქართველი მეცნიერების პუბლიკაციებმა და საქართველოს პალეოლითური ძეგლების მასალებმა საერთაშორისო სამეცნიერო წრეებში დიდი ინტერესი გამოიწვია, რასაც მოჰყვა თანამშრომლობა უცხოელ კოლეგებთან. ერთობლივი ამერიკა-ისრაელი-საქართველოს საერთაშორისო ექსპედიციებმა

§ 3. Results of palynological data

Results of Palynological investigation of Satsurbliia cave has been conducting since 2007 by the Palynologists E.Kvavadze and Inga Martkoplshvili. The study showed that not only the sedimentary rocks are rich in plant spores and pollen, but also other organic non palynological materials, such as the wood cells, a variety of fungal spores, insects and microscopic foot joint, as well as flax fibers and so forth.

Palynological investigations of the archaeological deposits of Satsurbliia cave have been conducted since 2007. Results show that the sediments are rich in both pollen and other organic remains of non-palynological character. Those include wood cells, spores of various fungi, microscopic remains of insects and other arthropods and textile fibres.

More than 40 soil samples originating from various strata of the cave were analysed. The analysis has shown that climatic factors played a major part in the occupational history of the cave. Humans inhabit the cave mostly during warm and dry climatic phases. During humid and cold period there was some standing water within the cave, as is evident from remains of algae found in the samples.

It should be noted that in 2012 during the archaeological research of Satsurbliia cave revealed the first living level - the floor. Due to lithology of Satsurbliia cave this fact was very difficult to state. The first floor was followed by another. So far in the cave 4 living floors has been detected. The archaeological study of living floors and the accompanying archaeologist material are truthful and important information for Geologists, Palynologists Paleontologists and Archaeologists, which will allow researchers to restore the image of the human's life living in that period. In particular, researchers are able to define the technology of bone and stone processing, understand what wild plants people used to eat, how to use flax, what they used to hunt on. Analyzes and combination of micromorphological and Palynological results, will make possible restore the picture of environment and weather conditions.

assemblages includes also two fish vertebrae and the remains of Eurasian beaver (*Castor fiber*). This species was once widespread in the Caucasus until local extinction at the end of the XIX-th century.

It should be noted that the dominant element of the fauna belongs to Boar bones, young and newborn individuals. Considering that breeding season of the boar in Caucasus is March-April, then it is possible that Satsurbliia resident hunted actively in the late spring and early summer, which is also supported by the results of Palynological data.

According to investigations of faunistic bone assemblages (investigations were performed by Guy bar-Oz) were revealed microfaunal remains too. In particular, small rodents, rabbit, bat and etc. The data show that the assemblage is dominated by a number of species of small Arvicolinae voles, the large-bodied ciscaucasian hamster (*Mesocricetus raddei*), the water vole *Arvicola terrestris* and the mole vole *Ellobius* sp. Less frequent remains belong to the rodent families Sciuridae (squirrel) and Gliridae (dormice). A few bat (*Chiroptera*) remains and a single toothless mandible and isolated incisor of the small hare *Ochotona rufescens* were recovered as well.

In conclusion, the final Upper Paleolithic fauna in Satsurbliia cave can be said, that the main part is well saved. Apparently, most of the bones by humans are consumed and are presented in the form of fragments. In addition, there are scratches and injuries on the bones, which are related to picking up the bone marrow. We can definitely say that the bones were used to make the tools. Almost every bone belongs to the wild animals and the hunters used to bring them to the cave. The study of the fauna can conclude that Satsurbliia inhabitants were good and experienced hunters, and were able to obtain large amounts of meat.

It should be noted that during archaeological investigation in Satsurbliia cave have discovered pendant made on *Belemnites* sp. (mollusk). On the top of this pendant is a hole, made by humans for hang the thing. Such pendant is not reported early time from Georgian stone age sites.

დაიწყო მუშაობა ზემო იმერეთის ძეგლებზე, კერძოდ ძუძუანას მღვიმესა და ორთავალა კლდის მღვიმეში.

კავკასიის და, კერძოდ, დასავლეთ საქართველოს ზედაპალეოლითის სამ ეტაპიანი პერიოდიზაცია პირველად შეიმუშავა ს.ნ. ზამიატინმა, რომელიც თითქოს კარგად ასახავდა ზედაპალეოლითის განვითარების ზედა და ქვედა ზღვარს და ხაზს უსვამდა სამივე პერიოდის ძეგლების ინვენტარის მსგავსებას და კულტურულ მემკვიდრეობობას ქრონოლოგიურ ჯგუფებს შორის.

არქეოლოგიური ძეგლები და შესატყვისი მასალები ს. ზამიატინმა სამ მთავარ ჯგუფში გააერთიანა. კერძოდ, პირველ ჯგუფში, რომელსაც მან უწოდა „ადრეული“ შეიყვანა ხერგულის კლდე და თარო-კლდე. მეორე ჯგუფი ანუ შუა – მოიცავს საკაჟიას, უვაროვას მღვიმეს, ბნელ კლდეს, დევისხვრელს და მღვიმევს. ამ ბოლო, მესამე ჯგუფში (იგივე გვიანი) მან შეიყვანა გვარჯილას კლდე.

ზამიატინის მიერ შემუშავებული ქრონოლოგიური პრინციპი მრავალი წლის მანძილზე, ძირითად სამუშაო სქემას წარმოადგენდა საქართველოს ზედაპალეოლითზე მომუშავე არქეოლოგებისათვის, რომლებიც აშეუცვლელად იღებდნენ ზამიატინისეულ ქრონოლოგიურ ინტერპრეტაციას და ახალი აღმოჩენების საფუძველზე ავსებდნენ მას ახალი ძეგლებით. თუმცა, არსებობდა ამ ქრონოლოგიური სქემის შესწორებისა და მისი კრიტიკულად განხილვის ცდაც.

ამჟამად, არქეოლოგიური გათხრები კვლავ მიმდინარეობს იმერეთის რეგიონის რამდენიმე ზედა პალეოლითურ ძეგლზე (საწურბლია, ძუძუანა, საგვარჯილე), რაც, ვფიქრობთ, კიდევ უფრო მნიშვნელოვანი და საინტერესო აღმოჩენების საფუძველი იქნება.

§ 2. იმერეთის რეგიონის ფიზიკურ-გეოგრაფიული და გეოლოგიური დახასიათება

იმერეთის ტერიტორია მდებარეობს დასავლეთ საქართველოში, კოლხეთის ბარის აღმოსავლეთ ნაწილში. აღმოსავლეთიდან შიდა ქართლით იფარგლება, ჩრდილოეთიდან რაჭა-ლეჩხუმით, დასავლეთიდან სამეგრელოთი, ხოლო სამხრეთიდან გურია-სამცხით.

იმერეთის კლიმატურ რეჟიმს პირველყოვლისა განაპირობებს გეოგრაფიული მდებარეობა, ატმოსფეროს ზოგადი ცირკულაციური პროცესები, შავი ზღვის სიახლოვე და ადგილობრივი ფიზიკურ-გეოგრაფიული პირობები.

იმერეთის ჰიდროგრაფიული ქსელი წარმოდგენილია 6000-მდე დიდი და მცირე მდინარით, წყაროებით, მიწისქვეშა წყლებით, ჭაობებითა და ტბებით, მაგრამ ზედაპირული წყლებიდან წამყვანია მდინარეთა ქსელი. მთავარი მდინარე რიონი ოკრიბის რეგიონის ფარგლებს გარეთ იერთებს მდ. გუბისწყალს, რომელიც რეგიონის დასავლეთ ნაწილს რწყავს, და მდ. ყვირილას, რომლის მარჯვენა შენაკადები (წყალწითელა, ჭიშურა, ძვერულა და სხვ.) რწყავენ რეგიონის აღმოსავლეთ ნახევარს.

იმერეთის მეორე დიდი მდინარეა ცხენისწყალი, რომელიც სათავეს იღებს ფასის მთის დასავლეთ კალთაზე ლაფურის მყინვარიდან (ზღ.დ. 2708 მ). მისი საზრდოობა, დონეთა ცვალებადობა და სხვა ჰიდროლოგიური პარამეტრები მდ. რიონის მსგავსი რეჟიმით ხასიათდება.

საკუთრივ იმერეთის ტერიტორიაზე იწყება და სიგრძით და წყალუხვობით პირველ ადგილზეა მდ. ყვირილა. იგი ტიპური მთის მდინარეა, რომელიც სათავეს იღებს წონას და ერწოს ქვაბულის რაიონში, რაჭის ქედის აღმოსავლეთ ნაწილის კალთაზე. მოედინება ვიწრო ტყიან ხეობაში, იერთებს ძირულას და გადის კოლხეთის დაბლობზე, სადაც ერთვის რიონს.

surroundings and environment of the time when and where the Satsurblia inmate had to live.

We have studied the material about the final Upper Paleolithic of Satsurblia cave, the total amount of which are 23.339 units. An important role is for the collection of production of chipes, various fragments and others. The total number of the units is 13.346. A variety of cores of different sizes and shapes can be found in this layer (166 in.), they are mainly with one and two striking platform copies. There are few types of carinated cores (13 in.). The importance of final layer of the Upper Paleolithic one can be the fact that, the number of bladelets prevails the number of blades (2,449 in.). Bladelets boast with truncated, backed and truncated items. Among the collection of tools and dominant species are endscrapers (420 in.). Most of them are made on flakes (170 in.) and the blades (67 in.). It seems that the making of the endscrapers on bladelets was rare (5 in.). As for the burins, their number are double less in collection (118 in.). A great number of them are made on blades (37 in.). Among them are distinguished dihedral and multihedral copies. Features of geometric microlithics (46 in.) and microgravette tools (51 in.) is the key of final phase of Satsurblia cave.

A variety of color and quality flint are used as the main raw material. Obsidian is very rarely used. In the archaeological material of Satsurblia final phase only 322 units are made of obsidian.

§ 2. Results of Paleontological data

In faunistic remains of Satsurblia cave comprises a total of 327 complete and fragmentary specimens that were identified to taxon. The dominant species in fauna are boar (*Sus scrofa*) and red deer (*Cervus elaphus*). Other ungulates represented include large bovids (*Bos primigenus* and/or *Bison priscus*). Tur (*Carpa caucasia*) and roe deer (*Capreolus capreolus*). Carnivores are represented mainly by the remains of brown bear (*Ursus arctos*), wolf (*Canis sp.*) and small carnivores, including fox (*Vulpes vulpes*). The final Upper paleolithic bone

archaeological layers (A / I, A / IIa, A / IIb), the dates of which change between 17,9-16,2ka cal BP. should be noted that this date of Satsurbliia cave partially fills the millennium hiatus, which existed in layer B of Dzudzuana cave. However, the details will be discussed below.

As for the area B, it is located on the depths of the cave (T-Z 4-7) and consists of six lithological layers (B1-B6), which includes three main archaeological layers (B / I, B / II, B / III). The area represents only a Middle Upper Paleolithic period, several of which are approximately 25.535-24.408 cal BP. Analogy of this layer is found in - developed Upper Paleolithic culture of Dzudzuana cave in layer C.

Following the absolute dates of the series, researchers working on the sites, believe that a cultural stone processing option of that Eastern Europe Epigravettian analogy existed in Satsurbliia cave between thousand calibrated years of 17,9-16,2. In this industry dominant tools are the microlithic ones, including different types and microgravette points and truncated tools. This is a rectangle that has the size, shape and retouched differs from the geometric trapezoid-rectangles, that is characteristic for Mesolithic culture. This gravette -microgravette-rectangle (local epigravettian) found in A / II and B / II layers of Satsurbliia Cave is the main element of the final Upper Paleolithic stone industry technology development line lacked. Therefore scientists have strongly confirmed, that this data of Satsurbliia cave fills the hiatus, which can be seen in the industry of Upper Paleolithic stone processing, particularly, in well-dated Dzudzuana cave layers. During the excavations of area A at least 4 living floors were fixed (yellowish silt, clay loam, burning and trampling surface). The "hearth" of the round shape structure of charcoal created by cobblestones were everywhere. Interestingly, it is due to mention that a large number of burnt bones and flint were also found.

It should be noted that, the living floors discovered in the cave give us a unique opportunity to explore and study constant and intensive utilization of the cave and human behavior of a man, restore the

იმერეთის რელიეფურ-კლიმატურ-ნიადაგური პირობების სიჭრელე (მოზაიკურობა) უშუალო ასახვას პოულობს მცენარეთა საფარში. იმერეთში უფრო მეტი გავრცელება ახასიათებს მთის პირობებთან შეგუებულ მცენარეებს (ორეოფიტებს), რამდენადაც მთელი ტერიტორიის 78 % მთიანია.

ცხოველთა სამყარო წარმოადგენს ლანდშაფტის ერთ-ერთ შემადგენელ კომპონენტს, რომელიც განირჩევა სხვებისაგან რიგი თავისებურებით. კერძოდ, მათ აქვთ აქტიური გადაადგილების უნარი და გარკვეულ გარემოს ისე არ არიან მიჯაჭვული, როგორც მაგალითად, მცენარეულობა. თვით კავკასია და, განსაკუთრებით კი, საქართველო, განირჩევა ცხოველთა სამყაროს დიდი მრავალფეროვნებით, რაც დასტურდება სახეობათა სიმრავლეში ენდემური და რელიქტური ცხოველების სიუხვეში. კავკასიის ფაუნა სიმდიდრით პირველ ადგილზეა ყოფილ საბჭოთა კავშირში.

მნიშვნელოვანი გავრცელებით სარგებლობს კირქვები, რომლებიც სხვადასხვა სტრატეგრაფიულ ჰორიზონტს ეკუთვნის – ლეიასს, ზედა ცარცს, მიოცენს. კარსტი უმთავრესად ცარცულ კირქვებშია განვითარებული.

ზედა ცარცული კირქვები დიდი რაოდენობით შეიცავს ტურონ-სენონის იარუსის მოწითალო, მოყვითალო და მონაცრისფრო კაჟს, რომელიც დიდი რაოდენობით გვხვდება მესამეული დანალექი შრებისაგან გადარეცხილ ზედაპირულ მონაკვეთებზე. ასეთებია: რგანის, კაცხის, ჭილოვანის, პერევის და სხვ. მიდამოები. არქეოლოგ დ. თუშაბრამიშვილის მოსაზრებით, სწორედ ამან განაპირობა პირველყოფილი ადამიანის მიერ ამ რეგიონით დაინტერესება, რისი მაჩვენებელიცაა ის მრავალრიცხოვანი ღია სადგომ-სახელოსნოები და მღვიმეებ-ნაბინარები, რომლებიც ამ რეგიონშია განლაგებული.

მდ. ცხენისწყალსა და რიონს შორის ვრცელდება სათაფლია-წყალტუბოს კირქვული მასივი, რომლის ფართობი (სიგრძე 30 კმ, სიგანე 15-20 კმ) 92 კვ. კმ-ს შეადგენს. მასივის მაქსიმალური აბსოლუტური სიმაღლეები 400-500 მ არ აღემატება. იგი ძირითადად აგებულია ბარემული ურგონული ფაციესის კირქვებით. მასივის ყველაზე დიდი ღირშესანიშნაობაა პ. ჭაბუკიანის მიერ 1925 წ. მიკვლეული სათაფლიას ცნობილი მღვიმეები და იქვე, მერგელოვან კირქვულ ზედაპირზე აღბეჭდილი გადაშენებულ გიგანტურ ქვეწარმავალთა – დინოზავრების 200-მდე ნაკვალევი. ამასთან ერთად, აღსანიშნავია XX ს-ის 80-იან წლებში გეოგრაფიის ინსტიტუტის სპელეოჯგუფის მიერ მიკვლეული წყალტუბოს (ყუმისთავის) უნიკალური მღვიმური კომპლექსი, რომელიც უახლოეს მომავალში შესანიშნავ ტურისტულ-საექსკურსიო ობიექტად გადაიქცევა.

რაიონში ბევრია კარსტული მღვიმეები, რომელთა შორის ყველაზე მეტად ცნობილია სათაფლიას მღვიმე. კარსტული მღვიმეები წარმოდგენილია, ასევე, წყალტუბოში, ქვილიშორთან, ყუმისთავთან, ცხუნკურთან, ძეძილეთთან, მათხოჯთან და სხვ.

ასეთია იმერეთის რეგიონის ფიზიკურ-გეოგრაფიული და გეოლოგიური დახასიათება, სადაც, როგორც ვხედავთ, მრავალფეროვანი ხელსაყრელი გარემო პირობები არსებობდა ადამიანთა ფართო განსახლებისა და ცხოვრებისათვის, რასაც იქ არსებული ასეულობით მღვიმე-გამოქვაბულები და მათი ნაშთები ადასტურებენ.

თავი II

Chapter III

The end of Upper Paleolithic of Ssatsurbliа cave

§ 1. Satsurbliа cave

Satsurbliа cave was found in 1975 by Iv. Javakhishvili Institute of History, Archeology and Ethnography, the stone age studying expedition headed by prof. Al. Kalandadze. The cave was being excavated in 1976, 1985-1988, 1990-1993 years by K. Kalandadze.

The study of Satsurbliа cave from 1993 to 2008 were not occurred. Since 2008, there were several stages of archaeological expedition worked here. In particular, in 2008-2010 Georgian National Museum expedition by guidance of T. Meshveliani granted by Shota Rustaveli National Scientific fond („Transition from hunter-gatherers to productive economy to the Western Georgia”). In 2012-2013 investigations of Satsurbliа cave were continued due to Georgia-Ireland-Israel international expedition (head of expedition T. Meshveliani) in Tskaltubo under the project „Date of Middle and Upper paleolithic sites in South Caucasus”. Since 2014, the work was continued within the projects („About of genesis of some late Pleistocene and Holocene sites of Imereti”) financed by Shota Rustaveli National Scientific fond.

Researchers, through different archaeological campaign, planned a total area of 1 × 1 m square in cave, zero line and the ends of the squares were fixed with metallic wires and paint, the internal as well as outside the cave area were planned. It turned out that, the old dug squares did not match the new ones, the old books in the field have not been exactly set the depth and squares, which naturally made difficult compare the data of the old and new excavated.

Researchers worked on two areas. Researchers working on the sites called these tow area A and B in order not to mix the Stratigraphy and data of these two area. The area A is located on the north-western side of the cave, at the entrance of the nowadays' cave (R-T 20-24 squares). It consists of five lithological (A1-A5, additional A4i-iii) and three main

ძუძუნას მღვიმე და ფინალური ზედაპალეოლითი

§ 1. ძუძუნას მღვიმე

ძუძუნას მღვიმეში 1966-1975 წწ. კვლევა-ძიებას აწარმოებდა დავით თუშაბრამიშვილი. ამ დროს მღვიმეში გაივლო ნულოვანი ხაზი და აიგეგმა 1 X 1 მ. კვადრატები. გაკეთდა ორი საძიებო თხრილი: №1 (მღვიმის შიგნით) და №2 (მღვიმის შესასვლელთან), რომელთა მეშვეობით შესაძლებელი გახდა მღვიმის სტრატოგრაფიის დადგენა. დადასტურდა შემდეგი კულტურული ფენები: I - ენეოლით-ადრებრინჯაოსა და II - ზედაპალეოლითური პერიოდის. I კულტურული ფენა გაითხარა A-I 18-18. კვადრატებში, სადაც ფენის სისქე მერყეობდა 0.60 მ.-დან - 1.0. მ.-მდე. ამის შემდეგ, ძვალზე გაკეთდა C14 მეთოდის ანალიზი, რომელმაც დაადასტურა შემდეგი თარიღი 3.500 B.C.

1972 წლამდე ზედაპალეოლითური ფენა ითხრებოდა როგორც ერთიანი კულტურული ფენა, მხოლოდ ამის შემდეგ მოხერხდა მისი ლითოლოგიურად დაყოფა და ფაქტიურად, მას მიემატა კულტურული ფენებიც. სულ გამოიყო 8 განსხვავებული ლითოლოგიური და 7 კულტურული ფენა (ზემოდან-ქვემოთ კულტურული ფენები ემთხვევა ლითოლოგიურს, მერვე ფენა შეიძლება ჩაითვალოს სტერილურად). 1973 წელს ლითოლოგიური ფენები დ. თუშაბრამიშვილმა გააერთიანა ე.წ. ლითოლოგიურ დასტებში - I, II და III. დღევანდელი ნუმერაციით B, C, D. (B-ში შედის I-III კულტურული ფენები, C-ში შედის IV-VI ფენები, და D-ში VII-VIII. უნდა აღინიშნოს, რომ დასტების ნუმერაცია უკვე შემდგომ, საერთაშორისო არქეოლოგიური ექსპედიციის შედეგად გაკეთდა). მასალაში მიკროლითებისა და გეომეტრიული ფორმების სიმცირე კულტურულ თავისებურებად იყო მიჩნეული და სამერცხლე კლდის მასალებთან ერთად გამოიყო საქართველოს ზედაპალეოლითური კულტურის ცალკე, ლოკალურ ჯგუფად.

ამასთანავე, ძუძუანას V-VII კულტურული ფენები დათარიღდა ადრეულ ზედაპალეოლითურად, რასაც საფუძვლად დაედო რამოდენიმე არქაული ნივთი და ორი ნაწილობრივ ორმხრივად დამუშავებული ზედაპალეოლითური საფხეკის არსებობა, რომელიც დ. თუშაბრამიშვილმა დამუშავების ტექნიკის მიხედვით არქაულ ტრადიციად ჩათვალა. როდესაც შემოწმდა ამ ნივთების წარმომავლობა, აღმოჩნდა, რომ სიღრმეების მიხედვით ეს საფხეკები შეესაბამება C ფენას, ე.ი. განვითარებულ ზედაპალეოლითს, ასეთი ტიპის საფხეკები უფრო გვიანდელ ხანაშიც გვხვდება. აქედან გამომდინარე ეს საფხეკები ძეგლის ადრეულობის დამახასიათებლად არ შეიძლება ჩაითვალოს.

ახალი ეტაპი ძუძუანას შესწავლაში დაიწყო 1983 წელს თ. მეშველიანის ხელმძღვანელობით, რომელიც შეეცადა შეემოწმებინა ადრე არსებული მონაცემები და ახლებულად განეხილა ძუძუანას და ზოგადად საქართველოს ზედაპალეოლითური კულტურა.

1987-1989 წლებში ძუძუანას მღვიმეში გიგანტური სამუშაოები იქნა ჩატარებული. კერძოდ, გეოლოგიური და პალინოლოგიური კვლევები (მ. თვალჭრელიძის და დ. ლორთქიფანიძის მიერ). კვლევის პროცესში გამოყენებული იყო, როგორც გეომორფოლოგიური, ასევე რენდგენო-სტრუქტურული და ქიმიური მეთოდები. ამავე პერიოდში შესამღებელი გახდა 19 ნიმუშზე გაკეთებულიყო პალინოლოგიური ანალიზები. დადგინდა, რომ ნიმუშები ღარიბია მტვრითა და სპორებით, რაც დამახასიათებელია კიდევ გამოქვაბულის დანალექებისათვის.

მორიგი ახალი ეტაპი ძუძუანას მღვიმის შესწავლაში იწყება უკვე XX საუკუნის მიწურულს, როცა საქართველოს ზედა პალეოლითური ძეგლებით უცხოელი სპეციალისტები დაინტერესდნენ. ქართველ მეცნიერებთან გაფორმებული ერთობლივი პროექტის („თანამედროვე ფიზიკური ტიპის ადამიანის განსახლების პრობლემები სამხრეთ კავკასიაში“)

such as: asthma, bronchitis, pneumonia, cystitis, stone disease, dermatitis, malaria and others, such diseases still worry the modern human society.

Final Upper Paleolithic layer B of Dzudzuana cave finds analogs corresponding with the period of archaeological sites, In particular, since 15.000 B.P. - coexistence of microgravette points and backed tools on many sites are recorded. Among the stone industry on this sites we also find increasing percentage of oval endscrapers, burins, borers and microlithic tools. Gvarjilas klde is rich with microlithic tools, microgravette points and geometric type of triangles, or segments. Stone material boasts with exquisite shape points, long triangles, and a large number of small-sized, oval endscrapers. Bone radiocarbon dates taken 15.960 BC and 15.010 BP showed that the date coincides with the date of Dzudzuana layer B. Geometric microlithic existence In upper layers of Gvarjilas klde matches the early Holocene phase.

Sakajia cave had been excavated by several generations of archaeologists, the first excavators Schmidt and Kozlovsky, distinguished three layers of Upper Paleolithic culture. Later G. And M. Nioradze's believed that this is one segment. The presented material contains prismatic and pyramidal cores, burins, endscrapers, backed bladelets and a few microgravvete points. It should be noted, that characterized type of tools is a Azilian point (notched, backed blade), which discovered more than 60 un. The radiocarbon date 11.700 B.C. belongs to the last phase of the Upper Paleolithic period.

The Upper layers of Apiancha cave due to a radiocarbon method is dated 14.500 B.P. and contains backed bladelets industry. Local feature is a short-shouldered point. However, there is no statement on the exact date of its origin analysis. Deviskhvreli includes geometric microlithi, the half-meter layer of which belongs to the final phase of the Upper Paleolithy, strengthened by radiocarbon dates 10.12 B.C. Dzudzuana B layer finds its nearest analogue to the same period of Satsurbliia cave layer A.

demonstrated that medical plants were used by neandertals around 60.000 cal BP and work at the archaeological site of Shanidar IV in present-day Iraq has shown that Middle Paleolithic communities used many medical. The results of palynological studies, in Dzudzuana cave, revealed the list of the existence of 28 plants. The maximum number of medicinal plants reach in C and in the B layer, which we have interest in.

Naturally, the nutritious plant existence was fixed in the cave. However, the researchers, focused specially on the medicinal plants. It should be noted that the number of medicinal plants, herbaceous such as Artemisiada Carduuspollens dominate. There are a lot of pollen of Artemisiain the final phase of the Upper paleolithic layer. It is believed that in addition to a variety of diseases Paleolithic people used Artemisia against parasitic insects, or it can be said that he has already tried hygiene rules. In addition, it is known thatArtemisia is also used against Malaria, what is the evidence of the fact that this disease already existed at the top of the Paleolithic period in Kolkheti valley. Besides Artemisia, another anti-malaria plant was also found. This is Salix and several species of this medicinal plant are considered as a cure of malaria.

According to the results of Palynological investigations, between the herbs the second dominant is Carduus, there is a lot of pollen remains in layer B. Despite the fact that the young shoots of the plant are nutritious, the researchers suggest that people then used Carduus as a medicine, because the herb has a good effect on high temperatures, as antipyretic. It is also used as a means of causing vomiting.

Thus, as a researcher-Palynologist's study has revealed Upper Paleolithic people knew and used top 28 species of medicinal plants. Thedominant position among the herbs were pollen, which were used against bleeding and wound healing, Besides, its due to mention that the drugs can cure flue and have antipyretic characteristic and so forth. The second most important fact that became clear after the above studies, is the existence of different diseases in the period of Upper Paleolithic period,

ფარგლებში 1996 წლიდან საქართველოს ზედა პალეოლითურ ძეგლებზე (ორთვალა კლდის მღვიმესა და ძუძუანას მღვიმეში) დაიწყო საქართველო-აშშ-ისრაელის საერთაშორისო არქეოლოგიური ექსპედიცია.

თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ პროექტის დასაწყისშივე, მეცნიერთა ჯგუფი ერთდროულად რამდენიმე პრობლემის წინაშე აღმოჩნდა. კერძოდ, ადრე, ზედაპალეოლითური ძეგლების სტრატეგრაფიული მონაცემები არ იყო სრული და გათხრილი იყო საკმაოდ სქელი ფენები; იქმნებოდა არასწორი ინტერპრეტაცია შუადან ზედა პალეოლითზე გადასვლის ფაზის შესახებ; ფაუნისტურ მასალაში ხდებოდა მხოლოდ ცალკეული სახეობების დადგენა, ძვლის პატარა ფრაგმენტები უგულვებლყოფილი იყო, უკეთეს შემთხვევაში, მხოლოდ მათი რაოდენობა ფიქსირდებოდა. რადიონახშირბადული თარიღები არ იყო ზუსტი ან საერთოდ არ არსებობდა.

ამის შემდეგ, საერთაშორისო არქეოლოგიური ექსპედიციის წევრებმა გადაწყვიტეს სამუშაოები დაეწყოთ ძუძუანას მღვიმეში, რომელიც იყო ერთ-ერთი ის ძეგლი, სადაც ჯერ კიდევ კარგად იყო დაცული პრეისტორიული დანალექები. სპეციალისტების წინაშე ერთდროულად რამდენიმე მიზნის მიღწევა გახდა საჭირო. კერძოდ, უნდა შესწავლიყო ძეგლის როგორც სტრატეგრაფია, ისე ქვისა და ფაუნისტური მასალა. პრეპარირებული ნიადაგი ირეცხებოდა 2მმ საცერში, რომ არ დაკარგულიყო ყველაზე მცირე მონაცემიც კი. შემდეგ ხდებოდა ამ გარეცხილი ნიადაგის შემოწმება, საიდანაც იკრიფებოდა მიკროლითები, მიკროფაუნა, ხელოვნების მცირე ფორმები, ასევე ძვლის იარაღები და მათი ფრაგმენტები. მნიშვნელოვანია, რომ გარემო პირობების რეკონსტრუქციისათვის უნდა მომხდარიყო ძეგლზე პალინოლოგიური ანალიზების აღება და მათი შესწავლა.

ძუძუანას მღვიმეში მომუშავე საერთაშორისო არქეოლო-გიური ჯგუფის სპეციალისტთა ძირითად ბირთვს შეადგენდნენ:

ოფერ ბარ-იოზეფი (ჰარვარდის უნივერსიტეტი, პიზოდის მუზეუმი), ანა-ბელფერ კოენი (ისრაელი, ჰიბროუს უნივერსიტეტი), ზინოვი მაცკევიჩი (ჰარვარდის უნივერსიტეტის დოქტორანტი), გაი ბარ-იოზი (ჰაიფას უნივერსიტეტი, ისრაელი; ზოოარქეოლოგი), ნინო ჯაყელი, ელ. ყვავაძე (საქართველოს ეროვნული მუზეუმი) და სხვ.

ექსპედიციის დროს შესწავლილ იქნა ორი უბანი: პირველი ეს იყო დ. თუშაბრამიშვილის მიერ ადრე შესწავლილი თხრილის გაფართოება მღვიმის შესასვლელთან (F-I 9-7 და J-K 12-11 კვ.), რომელსაც შემდგომ ეწოდა „ქვედა ჭრილი“, ხოლო მეორე, ე.წ. „ზედა ჭრილი“ მოიცავს G-H 24-21, 19-15 კვადრატებს. საერთო გათხრილი ფართობი შეადგენს 24 მ².

ძველზე მომუშავე მკვლევართა მიერ, ქვედა სტრატეგრაფიული ჭრილი დაიყო 4 ფენად (A-D). რაც შეეხება ზედა ჭრილს, მასში აღმოჩნდა მხოლოდ D და C ფენები, რომელშიც შერეული იყო B ფენის კულტურული ნაშთები. ბუნებრივ თიხიანი დანალექების და პატარა კირქვიანი ფრაგმენტების გამო მკვლევართა მიერ C ფენა დაიყო რამდენიმე ნაწილად. კერძოდ, 5 ქვე-დასტად, რომელიც დაინომრა ზემოდან ქვემოთკენ (C1-C5).

ვაიცმანის რადიოკარბონული დათარიღების ინსტიტუტში გაკეთდა მღვიმეში აღებული ნახშირისა და ძვლის ნიმუშების დათარიღება. მღვიმის ყველაზე ძველი, ქვედა (D ფენა) ფენიდან მომდინარე მასალა განისაზღვრება როგორც ადრეული ზედა პალეოლითი. ბოლო დროს მიღებული თარიღია: 34,5-32,2 ათასი წელი Ka cal BP. როგორც უკვე ზემოთ აღვნიშნეთ, დ. თუშაბრამიშვილის მიერ განსაზღვრული VII-V ფენები, ასევე დაუკავშირდა ზედა პალეოლითის ადრეულ პერიოდს, რასაც საფუძვლად დაედო რამდენიმე არქაული იერის მქონე ნივთი და 2 ნაწილობრივ ორმხრივდამუშავებული ზედა პალეოლითური

This data allows us to reconstruct the paleoecological environment. As a result of the analysis different data were reported in Upper Paleolithic layers. As we go through the final phase of the interest it is shown that during the forming of layer B warmth loving elements are reducing. This layer reaches its maximum with subalpine and alpine vegetation dust seeds. A good example of this is rhododendron (Rhododendron Caucasia). Rhododendron pollen and other highland elements that suggest the presence of an alpine belt in the vicinity of cave. It's well seen, that the landscapes of sub-alpine and alpine line existed on the first stage of B origin in the cave. It also seems that the second stage of cold spell should have been more humid. A coniferous forest (spruce, fir, beech) existed in Dzudzuana cave area. Small dust grains of beech indicate to the existence and spread of a crooked beech. Cold spell of this period was short, but relatively tough.

During the study of Palynological investigations have been discovered of wild flaxs fibres (Kvavadze 2009), which were twisted and colored pieces. However, their number in layer B was relatively small, only 48 units.

It is interesting that besides spun fibres, there are remains of knitting string with numerous knots. The colours identified are blue, green and pink. Zoological fossils include microscopic remains of mites (Acari) and hair of abdominal segments of larva of beetle (Coleoptera, family Dermistidae). The remains of fur, micro-remains of skin beetles and moth can be interpreted by specialists as evidence for working hide and flax. The samples with the highest content of flax also contained spores of the fungus Chaetomium, which usually grows on clothes and textiles and destroys them.

According to Palynological investigation in Upper Paleolithic layers of Dzudzuana cave by researchers has been discovered facts for the use of medicinal plants by Paleolithic man's. Results of Palynological analysis have demonstrated the importance of the usage of medicinal plants in the Prehistoric era - in this case during the Paleolithic era. Pollen data have

higher mountains and late in autumn they arrive in a forested area. Bison is characterized by similar seasonal migration too. Therefore, it is likely that the Dzudzuana cave dwellers were hunting on these species in the fall and winter.

The study of animal teeth revealed that hunting occurred mainly on adult individuals, which once again confirms the fact that Upper Paleolithic hunter-gatherers were experienced in hunting process. The study of materials, performed by zooarchaeologist Guy Bar-Oz have shown that primitive bison and Caucasian tur were main food resource in Dzudzuana cave.

As a percentage of the skeletal study of the bones showed, the small number of bones are in the body, more are in the upper arms, the skull bones are of the average percentage, and the bones of the lower extremities are of the greater number. the bones of the spine are represented by a little number, which is typical for this type of sites and can be explained by the fact that this part of the body, were left by the hunters on the spot after hunting. The hunters cut the flesh from large bones, but limb bones with the flesh they took to the sheds. Ethnographic study showed that hunters preferred the animal heads and lower parts of the body in winter, because there was reduced fat in the upper portions and the meat became tasteless.

Thus, as it turns out, the Upper Paleolithic people living in a Dzudzuana cave were experienced hunters, who preferred hunting on the adult animals and as the taphonomic and demographic research shows, their hunting was organized and predicted.

§ 3. Results of Palynological data

Within the international expedition, produced in Dzudzuana cave, except stone materials and faunal studies, also, had been conducted Palynological investigations too, which was performed by a group of palynology by the guidance of El. Kvavadze (Georgian National Museum).

საფხევი, რომლის დამუშავების ტექნიკა მან მიიჩნია არქაულ ტრადიციად.

როგორც ძეგლზე მომუშავე სპეციალისტები აღნიშნავენ, დ. თუშაბრამიშვილმა ყურადღება არ მიაქცია მიკროლითების არსებობას, როგორც ზედა პალეოლითის ადრეული პერიოდისთვის დამახასიათებელ ელემენტს, რაც გასაკვირი არც იყო, რადგან მაშინ პრეპარირებული მიწა არ ირეცხებოდა და მიკროლითების ძირითადი ნაწილი იკარგებოდა.

D ფენის კოლექციაში წამყვანი ადგილი უკავია მიკროლამელებზე დამზადებულ იარაღებს, რაც მკვლევარებს საშუალებას აძლევს თამამად გამოთქვან აზრი, რომ ფენის ინდუსტრია მიკროლითურია. აღნიშნული ფენა ხასიათდება ერთფუძიანი ნუკლეუსების სიმრავლით, საიდანაც მიიღებოდა მოკლე ლამელები და მიკროლამელები. ნუკლეუსების უმრავლესობა ბოლომდეა გამოყენებული, ამიტომაც მათი კლასიფიკაცია უფრო ფორმალურია. რეტუშირებულ არტეფაქტებს შორის ბევრია საჭრისი და ტიპიური საფხეკები, რომლებიც დამზადებულია ლამელებსა და ანატკეცებზე. ყველაზე განმასხვავებელი და დამახასიათებელია ძალიან პატარა, მკრთალად და ფაქიზად რეტუშირებული მიკროლამელები, რომელთა სიგანე ძირითადად 4 მმ-ზე ნაკლებია.

ძუძუნას მღვიმის განვითარებული ზედა პალეოლითური C ფენის მასალა მომდინარეობს მღვიმის როგორც ზედა, ისე ქვედა ჭრილიდან. ამიტომ მათი რაოდენობა სხვა კოლექციებთან შედარებით დიდია. ფენის ასაკი განისაზღვრება 27-24 ათასი წლით Ka cal BP. ინდუსტრია ხასიათდება კარენეს ტიპის ნუკლეუსებით და დაბლაგვული იარაღებით. თვით ნუკლეუსებში უმრავლესობა კარენეს ტიპისაა, რომელიც მხოლოდ ამ ინდუსტრიისთვისაა დამახასიათებელი. ამ ფენაში წარმოდგენილია ნუკლეუსების თითქმის ყველა ტიპი. მათი

უმრავლესობა ბოლომდე გამოყენებული. ამ ფენის ერთ-ერთი მთავარი მახასიათებელია წვეტანა „საკაჟია“.

C ფენაში ჩნდება მიკროგრავეტი. წამყვანი იარაღი ისევე როგორც D ფენაში საფხეკებია. მათი უმრავლესობა ანატკეცზეა დამზადებული. რაც შეეხება საჭრისებს, მათი რაოდენობა გაცილებით ნაკლებია, რომლებიც ანატკეცებზეა შექმნილი. ამ ფენაში ჩნდება ხელოვნების ნიმუშებიც. ერთ-ერთი გამორჩეული ამ მხრივ არის ძვლის ორნამენტირებული საკიდი, რომლის ასაკი ძვ.წ. 22-21 000 B.P. ათასი წელია. მასზე გამოსახულია ე.წ. დაფრდებული ჯვარი, რომელიც თითქოსდა ჩასმულია წრეში და ზემოდან სწორფერდა ჯვარი ადევს.

რაც შეეხება ძუძუნას მღვიმის ჩვენთვის საინტერესო B, ფინალურ ზედა პალეოლითურ ფენას, მასალა და მისი ქვის ინდუსტრია საგრძნობლად განსხვავდება წინამორბედი ფენების არქეოლოგიური კომპლექსებისაგან. ბოლოდროინდელი თარიღები ასეთია: 16,5-10,2 ათასს წლები ka cal BP.

ჩვენს მიერ შესწავლილი B ფენის მასალის საერთო რაოდენობა 26,219 ერთეულია. მასალათა ტიპოლოგიურმა შესწავლამ გვაჩვენა შემდეგი: B ფენაში წარმოდგენილია სხვადასხვა ზომისა და ფორმის ნუკლეუსები (354 ც.). ძირითადად გვხვდება ერთ და ორფუძიანი ეგზემპლარები, მცირედაა წარმოდგენილი კარენეს ტიპის ნუკლეუსები (8 ც.), რაც ფაქტობრივად მოსალოდნელიც იყო. ნუკლეუსებში გვხვდება ამორფული, პირამიდული და დისკოიდური ფორმები. ბევრია ფრაგმენტებიც. გვხვდება ბოლომდე უტილიზებული ცალებიც. ნუკლეუსებზე კარგად ჩანს ლამელებისა და მიკროლამელების ატკეცვის ნიშნები. B ფენის კოლექციაში ბევრია წარმოების ნაშთები - ქერცლისებურიანატკეცები, რომელიც მასალის საერთო რაოდენობის ნახევარს შეადგენს (47,17 %). კოლექციის მთავარი მახასიათებელია ის, რომ მასალა მიკროლითურია. მიკროლამელებში ჭარბობს დაბლაგვებული ფორმის, უფრო

We studied a total of 26.219 units of layer B.. Typological study of materials showed the following: B layers are represented by different sizes and shapes of cores (354 in.). Basically there is one or two striking platforms cores, presented with slightly carinated cores (8 in.), which in fact was anticipated. In cores there are amorphous, pyramid and discoid forms. There are a lot of fragments. The utilized ones can also be found here. In layer B there are a lot of production remains-chips, which makes up half of the total material (47, 17%). The main feature of the collection is that the material is microlithic. Backed tools are predominant in bladelets. It should be noted that most of them have backed the right side. There is a copy of which is doubly backed. Backed and truncated bladelets are small, only 8 items.

Among the tools of this layer, special place is given to the endscrapers, which are numerous and outnumber of burins. The total number of endscrapers is 232 un. Most of them made on flakes and blades. The total number of burins is 47. Most of them made on blades (19 un.). The one of the main characteries of this layer is the existence of microgravette points (66 un.) and geometric microlithics (16 un.). As for the bone tools, archaeological excavation revealed only 8 unit of bones, notably awl and one decorated thing.

§ 2. Paleontological data

As a result of the study of the faunistic material in Dzudzuana cave, researchers allocated 28 animal species. The Bison, Caucasian tur and aurochs are represented at all levels of Paleolithic culture in Dzudzuana cave including layer B of course. However, at the same time, in the cave faunal material, although a small number, the red deer (*Cervus elaphus*), wild boar (*Sus scrola*), fox (*Vulpes vulpes*), bear (presumably *Ursus spaleous*) and others are represented. As all we know, Caucasian tur lives at a height of 800 m to 2,400 m in the rocky areas. This species are characterized by seasonal migration. In early spring Caucasian turs climb

existence of microlithics as the element characteristic of an early Upper Pal eolithic period, which was not surprising, because the prepared land did not used to wash then and major part of microlithic was lost.

Bladelets tools take leading part in layer D, which allow researchers to express freely their opinions about the microlithic industry of this layer. The layer is characterized by a multiplicity of unidirectional cores, from which there were blades and bladelets. Cores were fully utilized, so their classification was more formal. Among the retouched artifacts there are many typical burins and endscrapers, which are made on blades and flakes. The most distinctive is very small, dimly bladelets, which are less than 4 mm width.

layer C material of Dzudzuana cave originates as from the „upper areas” as well from the „lower area” of the cave. Therefore, their number is large in comparison with other collections. Layer age is defined in 27-24 thousand years Ka cal BP. Industry is characterized carinated cores and backed tools. The majority of the core are of carinated, which is characteristic only for this industry. This layer is represented by the almost all type of cores. Most of them are fully utilized. One of the main characteristic of this layer is „Sakajia” point.

In layer C microgravettian points is appearing. Dominant tools are endscrapers. As for the burins, their number is much smaller than the flakes. They mande on flakes. In this layer the works of art is also appearing. One of the prominent thing is a bone ornamented pendant, the age of it is 22-21 000 BC .B.P. thousand years. It depicts the so-called inclined cross that was inserted in the circle and from the top it has the straight sided cross.

As for the interest to final Upper Paleolithic B layer of Dzudzuana cave, the stone material and its industry reasonably differs from the previous layers of archaeological complexes. Recent dates are as follows: 16,5-10,2 thousand years ka cal BP.

წაგრძელებული იარაღების რაოდენობა. აღსანიშნავია, რომ უმეტეს მათგანს მარჯვენა გვერდი დაბლაგვებული აქვს. გვხვდება ისეთი ეგზემპლარებიც, რომლებიც ორმაგად არის დაბლაგვებული. მცირეა გვერდდაბლაგვებული და თავრეტუშირებული მიკროლამელები (8 ც.).

B ფენის იარაღებს შორის განსაკუთრებული ადგილი უკავია საფხეკებს, რომლებიც გაცილებით ჭარბობს რაოდენობით საჭრისებს. საფხეკების საერთო რაოდენობა 232 ცალია. მათი ძირითადი ნაწილი ანატკეცზე და ლამელებზეა დამზადებული. საჭრისების რაოდენობა მხოლოდ 47 ერთეულს შეადგენს. უმეტესობა ლამელებზეა დამზადებული (19 ც.). აღნიშნული ფენის ერთ-ერთი მახასიათებელია მიკროგრავეტის ტიპის იარაღების (66 ც.) არსებობა და გეომეტრიული მიკროლითების (16 ც.) გაჩენა და მისი თანდათანობითი სიმრავლე. რაც შეეხება ძვლის იარაღებს, არქეოლოგიური გათხრების შედეგად ძვლის მხოლოდ 8 ნივთია დაფიქსირებული, რომელთაგან აღსანიშნავია სადგისები და ერთი ცალი დეკორირებული ნივთი.

§ 2. პალეონტოლოგიური მონაცემები

ფაუნისტური მასალის შესწავლის შედეგად ძუძუმანას მღვიმის ფაუნაში მკვლევარების მიერ გამოიყო ცხოველთა 28 სახეობა. მათგან ბიზონის, კავკასიური ჯიხვისა და დომბას ნაშთები წარმოდგენილია ძუძუმანას მღვიმის პალეოლითის ყველა საფეხურზე და მათ შორის ჩვენთვის საინტერესო B ფენაში. ამასთან ერთად, მღვიმის ფაუნისტურ მასალაში, მართალია მცირე რაოდენობით, მაგრამ წარმოდგენილია: კეთილშობილი ირემი, ირემი (*Cervus elaphus*), ტახი (*Sus scrola*), მელა (*Vulpes vulpes*), დათვი (სავარაუდოდ *Ursus spaleous*) და სხვ. როგორც ვიცით, კავკასიური ჯიხვი ბინადრობს 800 მ.-დან 2.400 მ.-ის სიმაღლეზე კლდოვან მიდამოებში. ამ სახეობისათვის დამახასიათებელია სეზონური მიგრაცია. ადრე გაზაფხულზე

ჯიხვები მთაშიმალა ადიან და გვიან შემოდგომაზე ჩამოდიან ტყიან მიდამოებში, ასეთივე სეზონური მიგრაცია ახასიათებს ბიზონს. აქედან გამომდინარე, სავარაუდოა, რომ ძუძუნას მკვიდრი ამ სახეობებზე შემოდგომაზე და ზამთარში ნადირობდნენ. ცხოველთა კბილებზე დაკვირვებამ კი აჩვენა, რომ ნადირობა ძირითადად ზრდასრულ ინდივიდებზე ხდებოდა, რაც კიდევ ერთხელ ადასტურებს იმ ფაქტს, რომ ზედაპალეოლითელი მონადირე-შემგროვებლები გამოცდილი მონადირეები იყვნენ.

ტაფონომიურმა კვლევამ, რომელიც შეასრულა ზოოარქეოლოგმა გაი-ბარ ოზმა (ჰაიფას უნივერსიტეტი, ისრაელი) აჩვენა, რომ პირველყოფილი ბიზონი და კავკასიური ჯიხვი წარმოადგენდა ძუძუნას მღვიმის ადამიანების ძირითად სამონადირეო და საკვებ ბაზას. კვლევამ აჩვენა, რომ ძვლოვანი მასალის დაგროვება მღვიმეში ხდებოდა სედიმენტაციურ პროცესებთან ერთად. ძუძუნაში აღინიშნება ძალიან მყარი ძვლები, ძირითადად დიაფიზების ფრაგმენტები და კბილები. ძვლოვანი მასალის შენახვის და მისი გაცვეთის ხარისხი მიუთითებს იმაზე, რომ მღვიმეში ძვალდაგროვება ხდებოდა ადამიანის უშუალო ბინადრობის პერიოდში და შესაძლოა პოსტდეპოზიციურ პერიოდშიც. ძვლის გაჩეხვის შესწავლამ აჩვენა, რომ ძუძუნაში ძვლები ძირითადად უკვე გამომშრალ მდგომარეობაში იპოვოდა, ე.ი. აქ გათელვის ფაქტთან გვაქვს საქმე. ტაფონომიურმა ანალიზმა ასევე აჩვენა, რომ ძუძუნაში გატეხილი ძვლების მაღალი მაჩვენებელი ფიზიკურ ეროზიასთანაცა დაკავშირებული, რომელიც ძვალდაგროვების პროცესის შემდეგაა სავარაუდებელი. ამაზე ისიც მიუთითებს, რომ ძვლები ძალიან ნაგორავებია, გაუფერულებული და ეროდირებული. ცხოველთა და მღრნელთა ზემოქმედების კვალი ნაკლებადაა წარმოდგენილი ძვლებზე, რაც იმას ნიშნავს, რომ

was being washed in 2 mm sieve, not to lose even the least amount of data. After this washed soil was checked where from microlithic, microfauna, small art fobjects, as well as bone tools and their fragments were picked up. It is important that for the reconstruction of the site environmental conditions, the results of Palynological analysis and their study should have been done.

International group of specialists which investigated Dzudzuana cave were: T. Meshveliani (head of expedition), El. Kvavadze, N. Jakeli (Georgian National Museum), Ofer bar-Yosef (Harvard University, peabody Museum), Anna Belfer-Cohen (Hebrew University, Israel), Zinovy Matskevich (Phd student at harvard University) and others.

During the expedition two areas were excavated: the first, an extension of D. tushabramisvili's excavations near the entrance of the cave (sq. F-I 9-7 and J-K 12-11), which was called „lower area” and the second an „upper area” comprising squares G-H 24-21, 19-15. The total excavated surface was 24 m².

Researchers working on the site's „lower area” have been divided it into 4 layers (A-D). As for the upper area, it turned out to be only C and D layers there, which were mixed with the layer B cultural remains. Uniq C on the basis of changes in the nature of the clayed deposit and the inclusions of small limestone fragment into five-sub-units numbered from top to bottom as C₁ to C₅.

Radiocarbon dates are reported from samples of animal bone and charcoal, made at the Weizmann institute of science. The material coming from the lower layer of the cave was defined as an early Upper Paleolithic (layer D). Recent date: 34,5-32,2 thousand years Ka cal BP. As already mentioned above the VII-V layers, defined by Tushabramishvili, also linked to the early Upper Paleolithic period, which was based on the thing of archaic look, and 2 of doubled retouched upper paleolithic endscraper, which he considered as an archaic tradition of equipment processing. As the experts working on a site point out, D. Tushabramishvili ignored the

The new phase of the study of Dzudzuana cave began in 1983 under the guidance of Meshveliani, who tried to examine the existed available data and discussed Dzudzuana and Upper Paleolithic culture in a new way.

In 1987-1989 gigantic work in Dzudzuana cave, in particular, the results of palynological and geological surveys was carried out (by M. Tvalchrelidze and d. Lordkipanidze). The process used as geographical as well as X-ray structural and chemical methods At the same time the results of palynological analysis have been made on 19 pieces. It was found that samples were poor with dusty spores, which is typical for deposits in the cave.

Another new chapter in the studies of the cave Dzudzuana begins at the end of the XX century, when the Upper Paleolithic sites became the subject of interest for foreign specialists. The scientists concluded a joint project between the Georgia-Usa-Israel international archaeological expedition ("modern physical type of human settlement problems in the South Caucasus ") the project within the framework of the Upper Paleolithic sites has been conducted since 1996 (Ortvala-klde and Dzudzuana cave).

However, it should be noted, that at the beginning of the project, a group of scientists, faced several problems. In particular, in early times, stratigraphic data from Upper Paleolithic sites had not been completed and quite thick layers had been excavated; Transition phase of moving from middle to upper paleolithy had been misinterpreted; In Faunal material only separate species had been ascertained. Certain kinds of small bone fragments had been ignored, at best, only their number was recorded. Radiocarbon dates were not accurate or never existed.

After that, the international archaeological expedition members decided to start work in Dzudzuana cave, which was one of the site of still well protected prehistoric deposits. Several specialists needed to achieve the goal. In particular, a site stratigraphy should be studied, as well the faunal material and stone material should have been stated. Prepared soil

ადამიანი ნადირობდა და ინტენსიურად ცხოვრობდა გამოქვაბულში.

როგორც ჩონჩხის ძვლების პროცენტულმა შესწავლამ აჩვენა ყველაზე მცირე რაოდენობითაა წარმოდგენილი ტანის ძვლები, უფრო მეტია ზედა კიდურები, საშუალო პროცენტული მაჩვენებელია თავის ქალის ძვლები, ხოლო ყველაზე მეტია ქვედა კიდურების ძვლები. ძალიან მცირედ არის წარმოდგენილი ხერხემლის ძვლებიც, რაც დამახასიათებელია ამ ტიპის ძვლებისათვის და აიხსნება იმით, რომ სხეულის ამ ნაწილს მონადირეები ნადირობის ადგილზევე ტოვებდნენ. დიდი ძვლებიდან მონადირეები ხორცს თლიდნენ, ხოლო მაგ. კიდურების ძვლები, ხორცთან ერთად მიჰქონდათ სადგომში. ეთნოზოოლოგიურმა კვლევამ აჩვენა, რომ მონადირეები ზამთრის პერიოდში უპირატესობას ანიჭებენ ცხოველის თავს და სხეულის ქვედა ნაწილებს, რადგან ზედა ნაწილებში კლებულობს ცხიმინობა და ხორციც უგემური ხდება. ამგვარად, როგორც ირკვევა, ძუძუანას მღვიმის ბინადარი ზედაპალეოლითელი ადამიანები გამოცდილი მონადირეები იყვნენ, რომლებიც ზრდასრულ ცხოველზე ნადირობას აძლევდნენ უპირატესობას და როგორც ტაფონომიური და დემოგრაფიული კვლევა ცხადყოფს, ისინი გეგმიურად და ორგანიზებულად ნადირობდნენ.

§ 3. პალინოლოგიური მონაცემები

ძუძუანას მღვიმეში წარმოებული საერთაშორისო ექსპედიციის ფარგლებში, ქვის მასალისა და ფაუნისტური მასალების შესწავლის გარდა, აქტიურად მიმდინარეობდა მღვიმის დანალექების პალინოლოგიური კვლევა, რომელიც შეასრულა პალინოლოგთა ჯგუფმა ელ. ყვავაძის (საქართველოს ეროვნული მუზეუმი) ხელმძღვანელობით. ეს მონაცემები საშუალებას გვაძლევს აღვადგინოთ პალეოეკოლოგიური

გარემო. როგორც ანალიზის შედეგად გახდა ნათელი, მღვიმის ზედაპალეოლითურ ფენებში განსხვავებული მონაცემები დაფიქსირდა. ჩვენთვის საინტერესო ფინალურ ფაზაში ჩანს, რომ B ფენის ჩამოყალიბებისას საგრძნობლად კლებულობს სითბოსმოყვარული ელემენტები. ამ ფენაში თავის მაქსიმუმს აღწევს სუბალპური და ალპური მცენარეულობის მტვრის მარცვლების რაოდენობა. ამის კარგი მაგალითია დეკა (*Rhodendron caucasica*). დეკას მტვერის დიდი რაოდენობა და ასევე სხვა მაღალმთიანი მცენარის არსებობა მიუთითებს, რომ მღვიმის მიდამოებში იმ დროს ალპური ზოლი არსებობდა. კარგად ჩანს, რომ B წარმოშობის პირველ ეტაპზე მღვიმის მიდამოებში სუბალპური და ალპური ლანდშაფტები არსებობდა. შემდგომში კი კარგად ჩანს, რომ აციების მეორე ეტაპი უფრო ნოტიო უნდა ყოფილიყო. ძუძუანას მიდამოებში წიწვოვანი ტყე (ნაძვი, სოჭი წიფლი) არსებობდა. მცირე ზომის წიფლის მტვრის მარცვლების არსებობა ტანბრეცილი წიფლნარის გავრცელებაზე მეტყველებს. აციების ეს პერიოდი ხანმოკლე იყო, მაგრამ შედარებით მკაცრი.

ძუძუანას მღვიმის მასალების პალინოლოგიური კვლევისას აღმოჩნდა ველური სელის ბოჭკოები, რომელთა შორის იყო დაგრეხილი და შეღებილი ცალები. ბოჭკოები აღმოჩნდა მღვიმის ყველა ზედაპალეოლითურ ფენაში, თუმცა B ფენაში მათი რაოდენობა შედარებით მცირე იყო, მხოლოდ 48.

აღსანიშნავია, რომ დაგრეხილი ბოჭკოების გარდა, გვხვდება ნაქსოვი ზონარები მრავალრიცხოვანი კვანძებით. მკვლევარებმა, შეძლეს მათი ფერების იდენტიფიცირებაც, ესაა: ცისფერი, მწვანე და ვარდისფერი. რაც შეეხება ზოოლოგიურ ინფორმაციას, მასალები შეიცავს მიკროსკოპულ ნაშთებს ტკიპების და ხოჭოს მატლის მუცლის ბეწვებს. ბეწვის ნაშთები, ხოჭოს ტყავის მიკრონაშთები და ჩრჩილის არსებობა მკვლევარებს აფიქრებინებს ტყავის და სელის დამუშავების არსებობას.

Chapter II

Final Upper Paleolithic period and Dzudzuana cave

§ 1. Dzudzuana cave

In 1966-1975, David Tushabramishvili was conducting excavations in Dzudzuana cave. At this time the zero line of 1 X 1 square m. was planned and drawn in the cave. Two exploration trenches were conducted (inside the cave) №1 and №2 (entrance cave), which made it possible to identify the stratigraphy of the cave. There were discovered two cultural layers: I Neolithic-Early Bronze and II Upper Paleolithic period.

Upper Paleolithic layer was being excavated as one cultural layer till 1972, only then it was possible to divide it in lithology one, cultural layers were linked to it. In total 8 different lithological and 7 cultural layers had been separated (From top-down the cultural layers coincide with the lithological ones, the eighth layer can be considered as sterile). In 1973, the rock layers were united in so-called lithological packages to I, II and III by D. Tushabramishvili. According to present numeration the number of B, C, D. (B- includes cultural layers I-III, IV-VI layers are in C and the VII-VIII are included in the D layer. (It should be noted that the numbering of the following folders have been done, as a result of the international archaeological expedition). The limited microlithic and geometric items were considered as cultural features and rock materials were separated as a local group of the Upper Paleolithic culture. At the same time Dzudzuana V-VII cultural layers were dated as an early Upper Paleolithic, which was based on some archaic things and two doubled retouched Upper paleolithic endscrapers, which was considered by d. Tushabramishvili as an archaic tradition according to its processing. When the origin of these things were verified, it turned out that the endscrapers according to their consistent are of the layer C origin, i.e. the origin of developed Upper Paleolithic. Such endscrapers were found later too. Therefore the endscrapers cannot be considered as a sites characteristic of early period.

searched by Chabukiani in 1925. Remarkable discovery is also Tskhaltubo (Khumistavi) unique cave complex, which was found by spelean group In the 80-es of the XX century. The place will be made as a tourist attraction in near future.

There are many karstic caves in the region, the most famous among them is Sataplia cave. The karstic caves are located also in Tskhaltubo, near Kvilishori, Khumistavi, Tskhunkuri, Dzedzileti, Matkhoji and etc.

This is the physical-Geographical characterization of Imereti Region. The region was rich with various reasonable environments for the people's dwelling and settlement which is confirmed by thousand numbers of caves and their remains.

ნიმუშები, რომლებიც შეიცავენ მაღალი რაოდენობის სელს, ასევე შეიცავენ სოკოს სპორებსაც, რომლებიც ჩვეულებრივ იზრდება ტანსაცმელზე და ქსოვილებზე, რაც აზიანებს მათ.

პალინოლოგიური კვლევის შედეგად მკვლევართა მიერ ძუძუანას ზედაპალეოლითურ ფენებში გაკეთდა უმნიშვნელოვანესი აღმოჩენა, რომელიც უკავშირდება პალეოლითელი ადამიანის მიერ სამკურნალო მცენარეების გამოყენებას. პალინოლოგიურმა ანალიზებმა აჩვენა, თუ რამდენად მნიშვნელოვანია სამკურნალო მცენარეების გამოყენება პრეისტორიულ ეპოქაში - ამ შემთხვევაში კი პალეოლითის ხანაში. როგორც მცენარეთა მტვრიანას მონაცემები ადასტურებენ, პირველად სამკურნალო მცენარეების გამოყენება ნეანდერტალელ ადამიანებს დაახლოებით 60.000 წლის წინათ თანამედროვე ერაყის ტერიტორიაზე მდებარე შანიდარ IV არქეოლოგიურ ძეგლზე დაუწყიათ. ძუძუანას მღვიმეში ჩატარებული პალინოლოგიური კვლევების შედეგად გამოვლენილ ტაქსონების სიაში დადგინდა 28 სამკურნალო მცენარის არსებობა. მაქსიმალურ რაოდენობას სამკურნალო მცენარეები აღწევენ C და ჩვენთვის საინტერესო B ფენაში.

ბუნებრივია, რომ მღვიმეში დაფიქსირდა ისეთი მცენარეებიც, რომლებიც გამოიყენება საკვებადაც, თუმცა მკვლევრები განსაკუთრებულ აქცენტს აკეთებენ სამკურნალო მცენარეებზე. აღსანიშნავია, რომ სამკურნალო ბალახოვან მცენარეთა შორის რაოდენობრივად ჭარბობს ავშნის და ნარშავის მტვრის მარცვლები. ავშნის მტვერი ბევრია ფინალური ფაზის ფენაშიც, მაშინ როდესაც მღვიმე ადამიანის მიერ მაქსიმალურად იყო ათვისებული. მკვლევარებს მიაჩნიათ, რომ სხვადასხვა დაავადებების გარდა პალეოლითელი ადამიანი ავშანს (*Artemisia*) პირველ რიგში პარაზიტული მწერების საწინააღმდეგოდ იყენებდა, ანუ შეიძლება ითქვას, რომ იგი ამ დროისათვის უკვე ჰიგიენის წესების დაცვას ცდილობდა. გარდა ამისა, ცნობილია,

რომ ავშანი მალარიის საწინააღმდეგოდ გამოიყენება, რაც იმის დასტურია, რომ ეს დაავადება ზედა პალეოლითში, კოლხეთის დაბლობზე უკვე არსებობდა. ავშნის გარდა, მალარიის საწინააღმდეგო კიდეც ერთი მცენარე აღმოჩნდა. ეს - ტირიფია (Salix) და მისი რამდენიმე სახეობა მალარიის სამკურნალო მცენარედ ითვლება.

პალეოლოგიური კვლევის თანახმად, ბალახოვანთა შორის მეორე დომინანტია ნარშავი (*Carduus*), რომლის მტვრის მარცვლები ბევრია B ფენაშიც. მიუხედავად იმისა, რომ ამ მცენარის ახალგაზრდა ყლორტები კარგი საკვებია, მკვლევარებს მიაჩნიათ, რომ ნარშავს იმდროინდელი ადამიანი ხმარობდა როგორც სამკურნალო მცენარეს, რადგან მას კარგი ეფექტი აქვს მაღალი ტემპერატურის დროს, როგორც სიცხის დამწვევს. იგი გამოიყენება ასევე როგორც პირღებინების გამომწვევი საშუალება.

ამგვარად, როგორც მკვლევარ-პალეოლოგების შესწავლის შედეგად დადგინდა, ზედა პალეოლითელი ადამიანი კარგად იცნობდა და იყენებდა სამკურნალო მცენარეების 28 სახეობას. მათგან შეიძლება ითქვას, დომინანტი ადგილი ეკავა სისხლდენისა და ჭრილობების შესახორცებელი მცენარეების მტვრის მარცვლებს. გარდა ამისა, აღსანიშნავია გაციებისა და სიცხის დამწვევი საშუალებების გამოყენება და სხვ. მეორე უმნიშვნელოვანესი ფაქტი, რომელიც ნათელი გახდა ზემოთხსენებული კვლევების შედეგად, ეს არის სხვადასხვა დაავადების (ასთმა, ბრონქიტი, პნევმონია, ცისტეტი, კენჭოვანი დაავადებები, დერმატიტები, მალარია და სხვ.) არსებობა ზედა პალეოლითის პერიოდში. მსგავსი დაავადებები დღესაც კი აწუხებს თანამედროვე ადამიანთა საზოგადოებას.

ძუძუნას მღვიმის ფინალური ზედაპალეოლითური B ფენა ანალოგებს პოულობს ამავე პერიოდის შესატყვის არქეოლოგიურ ძეგლებთან, იგი შეიძლება ასე წარმოვიდგინოთ. კერძოდ, 15.000

level) Its nourishment, changeability of the level and other hydrological parameters have got as similar regime as the river Rioni.

The river Kvirila starts exactly on the territory of Imereti and takes the first place by its length and affluence. It is a typical mountain river, which outfalls from the district of Tsona and Ertso caves, on the east side-hill of the Racha mountain range. It flows down the narrow woody gorge, joins the Dzirula and flows to the Kolkheti valley, here it joins the Rioni river.

The colorful relief, climatic and soil (mosaic) is reflected in the safari of the plants. In Imereti more widespread are the plants adapted with mountain climatic conditions. 78% of whole area is mountainous.

Animal world is one of the components of the landscape, which is distinguished from others by its peculiarities. They have ability to be active and are not as chained to the place as the plants. The Caucasus and especially Georgia is distinguished by the variety of animal world. That is confirmed by multiple endemic and relict animals. Caucasus is on the first place among the post soviet union countries with its rich Fauna.

Important is the spreading of limestone, which belong to different stratigraphic horizon. Karst is mostly developed in chalk limestone.

Upper chalk limestone consist a great number of reddish, yellowish flint of Turon-Senoni stages, which are met on the eroded surface passages of the third sediment layers. Such areas are Rgani, Katskhi, Chilovani, Perevi and others, as archaeologist Tushabramishvili indicates this was the reason for the primitive man's interest to the region. The confirmations are a lot of dwelling –shops, and caves placed in this region.

Between the Tskhenistskhali and the Rioni rivers the massif of Sataflia-Tskhaltubo is spread, the area of which consists 92 km (length 30 km, width 15-20 km). The absolute maximum height of the massif is 400-500m. It is built with baremic, urgonic, pacie limestone. The most remarkable ones are the famous Sataplia caves and 200 extinct reptile-dinosaur footsteps printed on the marl limestone surface, which were

stressed similarity among three period sites and cultural succession among chronological groups.

Archaeological sites and their artefacts S. Zamiatnin divided into 3 groups: First group (called by him as „Early period of UP“) - consist Khergulis-klde and Taro-klde, second group („middle UP“) - include Sakajia, Uvarova grotte, Bneli klde, Deviskhvreli and Mgvimevi cave and third group („late or final UP“) - Gvarjilas klde.

The scheme presented by Zamiatnin was generally accepted by all scholars working on Georgian Upper Paleolithic sequence and some new sites were added. But there also were corrections of the chronological schemes and their critical review.

At present time, archaeological excavations undergoing some Upper Paleolithic sites (Satsurbli, Dzuduzana, Sagvarjile) of Imereti region. We believe, that it will be give us more important and interesting discoveries in future.

§ 2 Physio-geographic and geological characterized of region

Imereti territory is situated in the West Georgia, in the east part of Kolkheti valley. From the east it is bordered by Shida Kartli, from the north – Racha-Lechkhumi, from the west – Samegrelo and from the south part Guria-Samtskhe.

The climatic regime of Imereti is conditioned by Geographical location, general circular processes of the atmosphere, close location to the Black Sea, and local physical-Geographical conditions. The hydrographical net of Imereti is represented by 6000 large and small rivers, springs, underground waters, rainforests, and lakes, but the leading from the surface waters are rivers. The main river Rioni joins the Gubistskhali from outside of the region, which waters the west part of it and the River Khvirila, the right tributaries of which waters the half of the east part of the region.

The second largest river is the Tskhenistskhali, which starts from Lafuri on the west side-hill of the Fasis mountain (2708 m from the sea

წ.-B.P.–დან მოყოლებული, მრავალ ძეგლზე დაფიქსირებულია მიკროგრავეტისა და ზურგდაბლაგვებული იარაღების თანაარსებობა. ამ ძეგლების ქვის ინდუსტრიაში ასევე გვხვდება ჩვეულებრივი და ოვალური საფხეკები, საჭრისები, სახვრეტები და მიკროლითური იარაღების პროცენტული მატება. გვარჯილას კლდე მდიდარია მიკროლითებით, მიკროგრავეტის ტიპის და გეომეტრიული ტიპის სამკუთხედებითა და სეგმენტებით. ქვის მასალაში გამოირჩევა ნატიფი ფორმის წვეტანები, გრძელი სამკუთხედები, დიდი რაოდენობით პატარა ზომის, ოვალური საფხეკები. ძვალზე აღებულმა რადიოკარბონულმა თარიღებმა 15.960 BC და 15.010 BP აჩვენა, თარიღი ძუძუანას B ფენას ემთხვევა, გვარჯილას კლდის ზედა ფენებში გეომეტრიული მიკროლითების არსებობა, ადრე ჰოლოცენის ფაზას ემთხვევა.

საკაჟიას მღვიმე რამდენიმე თაობის არქეოლოგთა მიერ არის გათხრილი, სადაც პირველ გამთხრელები, შმიდტი და კოზლოვსკი, სამ ზედაპალეოლითურ ფენას გამოყოფდნენ. უფრო გვიან გ. და მ. ნიორაძე მიიჩნევდა, რომ ეს ერთი ფენაა. მასალა შეიცავს პრიზმულ და პირამიდის ფორმის ნუკლეუსებს, საჭრისებს, საფხეკებს, ზურგდაბლაგვებულ მიკროლამელებს, წვეტანებსა და მცირე რაოდენობით მიკროგრავეტს, დამახასიათებელი იარაღის ტიპია აზილის წვეტანა (ამოღარული, ზურგდაბლაგვებული მოკლე ლამელა), რომელიც 60 ერთეულზე მეტია ნანახი, რადიოკარბონული თარიღი –11.700 B.C. ზედაპალეოლითის უკანასკნელ ფაზას მიეკუთვნება.

აპიანჩას მღვიმის ზედა ფენები, რომელიც რადიოკარბონული მეთოდით 14.500 B.P. დათარიღდა, ზურგდაბლაგვებული მიკროლამელების ინდუსტრიას შეიცავს. ლოკალური მახასიათებელია მოკლემხრიანი წვეტანა. თუმცა, თარიღისათვის აღებული ანალიზის წარმომავლობის შესახებ ზუსტი ცნობები არ არსებობს. გეომეტრიულ მიკროლითებს შეიცავს დევის ხვრელი, რომლის ნახევარმეტრიანი ფენა ზედაპალეოლითის ფინალურ

ფაზას განეკუთვნება, რასაც რადიოკარბონული თარიღებიც ამაგრებს 10.12 B.C. ძუძუანას B ფენა თავის უახლოეს ანალოგს პოლონის საწურბლიას მღვიმის ამავე პერიოდის A ფენასთანაც.

The study about the subject history and physio-geographic and geological characterized of region

§ 1The study about the subject history

Investigations of Paleolithic culture in Georgia has begun in XIX c. In particular, in 1868 E. Favre and Statkovski excavated „Iazoni grotte" near the Kutaisi. They found interesting flint tools. In 1884 A. Bernatski in the village Rgani (Imereti region) excavated archaeological layers consist of bone materials. Also, some foreigner specialist worked here since XIX cc. In 1914 R. Schmidt and L. Kozlowski makes interesting excavations in some parts of Western Georgia. One of the interesting work was conducted by Polish scientist S. Krukovski in some caves in Chiatura in 1916-1918. In Gvarjilas klde with rich stone artefacts he discovered interesting bone and antler materials, with important Paleozoological remains. By S. Krukovski this layer was belong to late Magdalenian culture.

New stage to investigations of Paleolithic culture in Georgia began in 20-30 years of XX century and it connected with archaeologist G. Nioradze. He discovered and investigated very interesting sites of Upper Paleolithic culture in Georgia, such as: Deviskhvreli grotte, Sakajia and other. In addition, many famous archaeologists worked here until many years. In particular, S. Zamiatnin, N. Kiladze, L. Soloviov, A. kalandadze, V. Liubin, D. Tushabramishvili, M. Nioradze, G. Grigolia and others.

At the end of 1990s Georgian scientist's publications and the materials from the sites arose great interest among international archaeological societies, which caused cooperation between Georgian and foreign archaeologists. Joint Georgian-American-Israeli expedition began to work on Imereti sites as Dzdzuana cave and Ortvala cave

Tripartite scheme of the Georgian Upper Paleolithic sites was first conducted by S.N. Zamiatnin, who as if well presented the development of Georgian Upper Paleolithic. This archaeotratigraphic sequence was based on Typological comparisons of various assemblages. S.N. Zamiatnin

the Georgia-USA-Israel joint project carried out during the 1996-2008 period, where Georgian experts participated (Head of the expedition. T. Meshveliani) with the Peabody Museum of Harvard University Professor Ofer Bar-Yosef, Israel Hebrew University Professor Anna-Belfer Cohen and so forth.

As for the second Upper Palaeolithic sites, it is located in a cave in Satsurblia, Tskaltubo region, village- Kumistavi, on the shore of the river Sam, near the farm. The cave is curved out in Barremian limestone. The archaeological research of the site was conducted by Ivane Javakhishvili Institute of History, Archeology and Ethnography (Head of the expedition. A. Kalandadze). As the archaeological excavations as well the result of a large amount of surface archaeological materials had been collected: flint tools and the remains of its production, cores, endscrapers, scrapers, borers, as well as some cobble stone tools, axes, polishers, and so forth. Tools set, their diversity and the use of the character points to their usage and variety, shows that human had been living in Satsurblia cave for a long time, since the Lower Palaeolithic to the Eneolithic than before. The site must be used in the Middle Ages, most likely haven.

Works in Satsurblia cave in 2008-2010 were continued by Shota Rustaveli National Science Foundation-funded project named " From Hunter-gatherer to the productive sector in the west of Georgia, " (the head of the project T. Meshveliani). In 2011-2013, the work on the project program in Satsurblia in 2013- "For dating the sites of Middle and Upper Paleolithy in the South Caucasus " was carried out by Georgia-Ireland-Israel joint archaeological expedition.

The study of final Upper Paleolithic sites in Dzudzuana and Satsurblia caves allowed us to identify two different sites of the final Upper Paleolithic culture in the western region, and then define the chronological framework of human activity. In addition, it can be possible to find out homogeneity of final Upper Paleolithic materials, that is the existence of common culture of Upper Paleolithic.

Chapter I

თავი III

საწურბლიას მღვიმის ზედაპალეოლითის დასასრული

§ 1 საწურბლიას მღვიმე

საწურბლიას მღვიმე 1975 წ. აღმოაჩინა ივ. ჯავახიშივილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიის და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ქუთაისის მხარის ქვის ხანის შემსწავლელმა ექსპედიციამ პროფ. ალ. კალანდაძის ხელმძღვანელობით. მღვიმე ითხრებოდა 1976, 1985-1988, 1990-1993 წწ. კ. კალანდაძის ხელმძღვანელობით.

საწურბლიას მღვიმის შესწავლა 1993 წლიდან 2008 წლამდე არ მიმდინარეობდა. 2008 წლიდან, აქ რამდენიმე ეტაპად მუშაობდა არქეოლოგიური ექსპედიცია. კერძოდ, 2008-2010 წწ. შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის გრანტით („მონადირე-შემგროვებლობიდან მწარმოებლურ მეურნეობაზე გადასვლა დასავლეთ საქართველოში“) მუშაობს საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ექსპედიცია თ. მეშველიანის ხელმძღვანელობით; 2012-2013 წწ. საწურბლიას მღვიმის შესწავლას შეუდგა საერთაშორისო საქართველო-ირლანდია-ისრაელის წყალტუბოს ქვის ხანის შემსწავლელი არქეოლოგიური ექსპედიცია („სამხრეთ კავკასიის შუა და ზედა პალეოლითის დათარიღებისათვის“). 2014 წლიდან სამუშაოები აღნიშნულ ძეგლზე კვლავ გაგრძელდა შოთა რუსთაველის სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული პროექტის („იმერეთის ქვის ხანის ზოგიერთი ძეგლის გვიან პლეისტოცენისა და ჰოლოცენის პერიოდის კულტურათა გენეზისისათვის“) ფარგლებში.

განსხვავებული არქეოლოგიური კამპანიის ფარგლებში მკვლევრებმა ხელახლა, კომპასის საშუალებით აგეგმეს მღვიმის მთლიანი ფართობი 1×1 მ კვადრატებით, ნულის ხაზი და კვადრატების ბოლოები დაფიქსირდა მეტალის მავრთულებით და საღებავით, აიგეგმა მღვიმის როგორც შიდა, ასევე მისი გარეთა ფართობი. აღმოჩნდა, რომ ძველი გათხრილი

კვადრატები არ დაემთხვა ახალს, ძველ საველე დავთრებში ზუსტად არ იყო მითითებული სიღრმეები და კვადრატები, რამაც ბუნებრივია გაართულა ძველი და ახალი გათხრებიდან მომდინარე მონაცემების ერთმანეთთან შედარება.

მღვიმეში სამუშაოები ორ უბანზე მიმდინარეობდა. ძველზე მომუშავე მკვლევრებმა იმის გათვალისწინებით, რომ არ მომხდარიყო ძველის სტრატოგრაფიისა და მონაცემთა ერთმანეთში არევა, ამ ორ უბანს პირობითად უწოდეს A და B. A უბანი მდებარეობს მღვიმის ჩრდილო-დასავლეთ მხარეს, მღვიმის დღევანდელ შესასვლელთან (R-T 20-24 კვარდატი). იგი შედგება ხუთი ლითოლოგიური ფენისაგან (A₁-A₅, დამატებით A_{4i-iii}) და სამი მთავარი არქეოლოგიური ფენისაგან (A/I, A/IIa, A/IIb), რომლის თარიღები მერყეობს 17,9-16,2ka cal BP. აღსანიშნავია, რომ საწურბლიას მღვიმის ეს თარიღი ნაწილობრივ ავსებს იმ რამდენიმე ათასწლოვან ჰიატუსს, რომელიც არსებობდა ძუძუანას მღვიმის B ფენის მიმართ. თუმცა, ამასთან დაკავშირებით ვრცლად ქვემოთ გვექნება საუბარი.

რაც შეეხება B უბანს, იგი მდებარეობს მღვიმის სიღრმეში (T-Z 4-7). უბანი შედგება ექვსი ლითოლოგიური ფენისაგან (B₁-B₆), რომელიც მოიცავს სამ ძირითად არქეოლოგიურ ფენას (B/I, B/II, B/III). აღნიშნულ უბანზე წარმოდგენილია ჯერჯერობით მხოლოდ განვითარებული ზედა პალეოლითური პერიოდი, რომლის თარიღი დაახლოებით 25.535-24.408 cal BP. ფენას ანალოგი ჩვენი საკვლევი ძველის – ძუძუანას განვითარებული ზედა პალეოლითის C ფენაში ეძებნება.

აბსოლუტური თარიღების სერიიდან გამომდინარე, ძველზე მომუშავე მკვლევარებს მიაჩნიათ, რომ საწურბლიას მღვიმეში 17,9-16,2 ათასს კალიბრირებულ წლებს შორის არსებობდა ქვის დამუშავების კულტურული ვარიანტი, რომელიც აღმოსავლეთ ევროპის ეპიგრავეტის ანალოგია. ამ ინდუსტრიაში წამყვანი მიკროლითური იარაღებია, მათ შორის გამორჩეულია

which took place in a certain region and then spread to the rest of the old area of the world. The people with new technology, Cro-magnons during the movement in Eurasia either impacted on local habitants or occupied their places.

Archaeological research about Georgian Upper paleolithic has being performed for more than a hundred years. Dozens of sites are excavated and scientifically studied, although the methods of studies according to contemporar scientific requirements are unsatisfactory; to be more specific, stratigraphic data were not complete, thick layers were excavated, thus it was difficult to identify cultural layers, which caused mixing the materials of different periods and their study jointly. In faunal material only the species were identified, the small fragments of bones were ignored, in letter cases only their quantity were noted. Taphonomic studies were not held as well as the studies of trample and marks left on bones by a human or animal. Most of the researched areas were fully excavated, so this days it is impossible to reconsider their stratigraphy. Although the methods of excavations has changed this implies exact fixation of materials washing of prepared soil significantly changed previously ideas and their results. For example, if previously non-existence of microlithic was the sign of it's ancientness, the change of excavation methods proved that even in the oldest Upper Paleolithic layers one of the determinant element is microlithic.

Our exploration site of the Upper Palaeolithic cave Dzudzuana, is located in Imereti plateau, in karst cave, in Chiatura, on the territory of village Mgvimevi, on the valley of the river Nekrisi (right tributary of the river. Kvirila) was right on board, the river level 10-12 m (absolute height of 560 m). Cave was worked out in upper Cretaceous limestone, the length of 160 m., the width of the entrance to the 22 m., The height of 15 m. The East-West orientation.

The site was discovered in 1966 by S. Janashia State Museum archeological expedition which was studying the Stone Age under the guidance of D. Tushabramishvili. In 1975 Institute of Geography speleoecspedition (under the guidance N. Erkomaishvili, J. Jishkariani and J.Tsikarishvili) first described and researched the Dzudzuana cave in an archaeological and speleological way and investigated it in two stages.

In Dzudzuana cave archaeological researches were held in two compaigns, The first was held in the years of 1966-1975; The second stage of

lithological composition of the layers is described. It also lists the results of Palynological and Paleontological information.

Chapter IV Epigravettian culture of the Eastern Europe. The chapter consists of 2 paragraphs and belong to the description of Eastern European Epigravettian cultural sites (Ukraina, Republic of Moldova) and their archaeological complexes.

The final section summarizes all of the above issues.

Preface

Georgia, and in particular, its western part, is rich with Upper Palaeolithic sites. The study sites of our qualification work are located in the Imereti region, in particular, in Chiatura region, village Mgvimevi in Dzudzuana cave and Tskaltubo region, village Kumistavi, in Satsurblia cave.

It is noteworthy that the interest towards Upper paleolithic sites of Georgia increased after the origin and migration issues of Homo Sapiens have been revised. Africa-South Caucasus located on the border of Eurasia, in particular it's western part, considering this background of changes turned out to be the spotlight of interest as historically so geographically.

As the scientist note the settlement of modern of hominids was performed in particular trajectory. The study of the subject has revealed that their origin location was either Eastern Africa or levant or some other part of Asea. Caucasus is located exactly at the crossroads of Eurasia and Africa and that is why western Georgia and it's Upper paleolithic sites attracted the interest of foreign researchers. We believe that the sites discovered on this area must solve this issue of the settlement of Homo Sapiens sapiens.

One part of scientists connects the movement of the modern groups of people with particular technology of Eurasian stone industries. Upper Paleolithic period is associated with human migration. There are different opinions about the change of Archaeological culture, as to its origin; Scientists believe that this change in the stone processing technology is the change of Mousterian technology into the Upper Palaeolithic one and human migration is completely excluded. The second part of the Scientists are in favor of the idea about migration of people, but they also believe that the local Neanderthals were able to adopt the new skills of Upper Paleolithic bone and stone processing technology and social changes. There is another, a third opinion - Upper Paleolithic was a fundamental transformation of the event,

მიკროგრავეტის განსხვავებული ტიპი და თავრეტუშირებული იარაღები. ესაა მართკუთხედი, რომელიც თავისი ზომით, მოყვანილობით და რეტუშის ხასიათით განსხვავდება იმ გეომეტრიული ტრაპეცია-მართკუთხედისაგან, რომელიც მეზოლითური კულტურისთვისაა დამახასიათებელი. საწურბლიას მღვიმის A/II და B/II ფენებში აღმოჩენილი ეს გრავეტი-მიკროგრავეტი-მართკუთხედი (ლოკალური ეპიგრავეტი) არის ის ელემენტი, რომელიც აკლდა ზედაპალეოლითურ ქვის დამუშავების ტექნოლოგიური განვითარების ხაზს. აქედან გამომდინარე მეცნიერები უკვე დაბეჯითებით ამბობენ, რომ საწურბლიას მღვიმის ეს მონაცემი ავსებს იმ ჰიატუსს, რომელიც ჩანს საქართველოს ზედაპალეოლითურ ქვის დამუშავების ინდუსტრიაში, კერძოდ, მუქუანას მღვიმის კარგად დათარიღებულ ფენებში.

A უბანზე გათხრების დროს დაფიქსირდა სულ მცირე 4 საცხოვრებელი იატაკი (მოყვითალო შლამიანი თიხნარი, დამწვარი და დატკეპნილი ზედაპირი). ყველგან აღმოჩნდა „კერა“, რიყის ქვებისაგან შექმნილი მრგვალი ფორმის კონსტრუქცია ნახშირის დიდი რაოდენობით. აღსანიშნავია დამწვარი ძვლებისა და კაჟის დიდი რაოდენობა.

უნდა აღინიშნოს, რომ მღვიმეში აღმოჩენილი საცხოვრებელი იატაკები იძლევა უნიკალურ შესაძლებლობას, რომ შევისწავლოთ თანამედროვე ადამიანის მიერ მღვიმის მუდმივი და ინტენსიური ათვისება, ადამიანთა ქცევა და აღვადგინოთ ის გარემო-პირობები, რომელშიც უხდებოდა ცხოვრება საწურბლიას ბინადარს.

ჩვენ მიერ შესწავლილია საწურბლიას მღვიმის ფინალური ფაზის მასალა, რომლის საერთო რაოდენობა 23 339 ცალია. კოლექციაში დიდი ადგილი უკავია წარმოების ნაშთებს - ქერცლისებურ ანატაკეცებს, სხვადასხვა ფორმის ანამტვრევებს და სხვ. მათი საერთო რაოდენობა 13 346 ერთეულს შეადგენს.

მასალაში გვხვდება სხვადასხვა ზომისა და ფორმის ნუკლეუსები (166 ც.), მათში ძირითადად გამოიყოფა ერთფუძიანი და ორფუძიანი ეგზემპლარები. ცოტაა კარენეს ტიპის ნუკლეუსები (13 ც.). ფინალური ზედა პალეოლითური ფენის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან უნდა ჩათვალოს ის, რომ მიკროლამელების რაოდენობა ორჯერ აღემატება ლამელების რაოდენობას (2,449 ც.). მიკროლამელებში გამოირჩევა რეტუშირებული, გვერდებდაბლაგვებული და თავრეტუშირებული ცალეები. კოლექციაში იარაღთა კატეგორიის დომინანტ სახეობას წარმოადგენს საფხეკები (420 ც.). უმეტესი მათგანი დამზადებულია ანატკეცებზე (170 ც.) და ლამელებზე (67 ც.). როგორც ჩანს, საფხეკების დამზადება მიკროლამელაზე იშვიათად ხდებოდა (5 ც.). რაც შეეხება საჭრისებს, ისევე როგორც ძუძუანას მღვიმის B ფენის კოლექციაშიც, მათი რაოდენობა ორჯერ და უფრო მეტჯერ ნაკლებია (118 ც.). მათი დიდი ნაწილი დამზადებულია ლამელაზე (37 ც.). მათ შორის გამოირჩევა ორწახნაგა და მრავალწახნაგა ეგზემპლარები. საწურბლიას მღვიმის ფინალური ფაზის ერთ-ერთი უმთავრესი მახასიათებელია გეომეტრიული მიკროლითების (46 ც.) და მიკროგრავეტის ტიპის იარაღები (51 ც.).

ძირითად ნედლ მასალად გამოყენებულია სხვადასხვა ხარისხისა და ფერის კაჟი. ობსიდიანი ძალიან იშვიათად გამოიყენებოდა. საწურბლიას ფინალური ფაზის არქეოლოგიურ მასალაში მხოლოდ 322 ერთეულია ობსიდიანისაგან დამზადებული.

§ 2. პალეონტოლოგიური მონაცემები

საწურბლიას მღვიმის ფაუნაში დაფიქსირებულია მთლიანი და ფრაგმენტული ძვლის 327 ერთეული. შესაძლებელი გახდა მათი იდენტიფიცირებაც. დადგინდა, რომ ფინალური ზედა პალეოლითის ფენაში ჩლიქოსანი ტახი (*Sus scrofa*) და

Satsurblia cave (although, interestingly, Gvarjilas-klde industry further emphasizes the relevance and importance of the thesis. Moreover, some of sites of Eastern European Epigravetian culture do not have the absolute series of data and their ages is determined only of typological-comparative methods of archaeological materials. As a result of our study, it is possible to use of well-dated layers of Satsurblia cave to determine of ages of this sites. Undoubtedly, this will help specialists and interested scientists to determine accurate chronological framework of the sites.

Approbation. This thesis was held in 2016 on July 15, at Shota Rustaveli state University, at the joint session of the faculty of Humanities and Sciences, department of Archaeology, ethnology and history.

The structure of the thesis. The volume of the work and the structure of the thesis are determined by the goals and problems of the thesis. The dissertation work consists of four chapters, 10 paragraphs and conclusions. The work is attached by the list of references. 184 pages of the thesis are computer-printed.

The thesis consists of an introduction, the study of the problem and defines research objective, also the Scientific novelty and importance of this work.

Chapter I the study about the subject history and physiogeographic and geological characterized of region. The first and second sections discuss the details of the study about the subject history and physiogeographic and geological characterized of Imereti region.

Chapter II Dzudzuana cave and its final Upper Palaeolithic period. This chapter includes 3 paragraphs, and deals with the stratigraphy of the cave and the detailed description of archaeological layers of Dzudzuana cave. Besides the description of the stone material, the paper details the results of Palynological and Paleontological information and their analysis. Due to on the basis of this informations is shown reconstruction of environment of final Upper paleolithic period.

Chapter III The end of Upper Paleolithic in Satsurblia cave. The chapter consists of 3 paragraphs, where the details about the Upper Palaeolithic culture of Satsurblia cave assemblages are discussed. The specifics of the particular attention are paid to final Upper Paleolithic layer of this site. The

they had to live. The study will allow us to find out whether local conditions affected the socio-economic life of people.

Theoretical and practical value of the study. The work can be used in order to compare sites of contemporary period and to determine the chronological framework on the territory of the Caucasus and Eastern Europe. The results may be used as an additional source for studying Archeology, Geography and Geology, Paleontology and Palynology at Georgian accredited higher education Universities or at any other scientific-research institutions.

The source of the research. Our qualification work is based on the source of the materials from Dzudzuana and Satsurblia cave kept in the fund of the stone age department of the Georgian National Museum. Archaeological materials were collected during the time of international archaeological expeditions (head of expedition T. Meshveliani). In this paper, we have presented archeological materials and their graphic drawings of the above mentioned expedition (1996-2015.), which were performed at the National Museum. In addition, the work results of Palynological and Paleontological informations were prepared in the field of international studies by the appropriate specialists, whose publications and other materials we use in order to improve our work.

The scientific novelty of the research. Scientific novelty and significance of the dissertation work thoroughly discusses the stratigraphy of final Upper Paleolithic layers of Dzudzuana and Satsurblia caves, detailed description of the lithological layers, statistical and typological list of archaeological materials had been made. The process enabled us to group the tools in separate categories. The paper used to have made an inter-disciplinary research (Geology, Palynology, Paleontology) results. Also we tried to use the absolute series of data in Georgian Upper Paleolithic sites and tried to determine the chronological framework. Based on this information we have made the reconstruction of final Upper Paleolithic culture.

The value of the research represents that, the course made possible to study their reconiling with some Epigravettian sites of Eastern Europe and final Upper Paleolithic layer of Satsurblia cave. During the survey we revealed the common and distinctive features of Epigravettian culture. Moreover, it was possible to separate the local variants. Considering that in stone industry of Georgian Upper paleolithic cultures we have no such industry besides

კეთილშობილი ირემი (*Cervus elaphus*) წარმოადგენს დომინანტ სახეობას. ჩლიქოსნებში, ასევე, წარმოდგენილია დიდი ბოვიდები (*Bos primigenius* and *Bison priscus*), ჯიხვი (*Capra caucasia*) და ირემი (*Capreolus capreolus*). გარდა ამისა, ფაუნაში წარმოდგენილია ხორცისმჭამელი ცხოველების ნაშთებიც. კერძოდ, მურა დათვის (*Ursus arctos*), მგელის (*Vulpes vulpes*) და მელას (*Vulpes vulpes*). ფაუნაში ასევე გვხვდება თევზის მალეები და თახვის (*Castor fiber*) ნაშთები. ეს სახეობა იყო გავრცელებული კავკასიაში, ვიდრე XIX საუკუნეში ისინი სრულიად არ გადაშენდნენ. უნდა აღინიშნოს, რომ ფაუნაში დომინანტი ელემენტის, ტახის ძვლები, ახალგაზრდა და ახალშობილ ინდივიდებს ეკუთვნის. იმის გათვალისწინებით, რომ ჩვენთან, კავკასიაში ტახის გამრავლების პერიოდი მარტი-აპრილია, მაშინ შესაძლებელია, რომ საწურბლიას ბინადარი აქტიურად გვიან გაზაფხულზე და ადრე ზაფხულში ნადირობდა, რასაც პალინოლოგიური მონაცემებიც ამყარებს.

მღვიმის ფაუნისტური მასალის შესწავლის შედეგად (ფაუნისტური მასალების კვლევა შეასრულა ზოოარქეოლოგმა გაი ბარ-ოზმა) აღმოჩნდა, რომ მღვიმის ფინალური ზედა პალეოლითის ფენაში კარგადაა დაცული მიკროფაუნისტური ნაშთებიც. უნდა ითქვას, რომ იგი საკმაო მრავალფეროვნებითაც არის წარმოდგენილი. კერძოდ, პატარა მღრნელების, კურდღლის, ღამურასა და სხვ. ნაშთები. როგორც მკვლევართა მიერ იქნა დადასტურებული, მიკროფაუნაში დომინირებული ადგილი უკავია პატარა მღრნელებს (*Arvicolinae voles*) და დიდი ზომის ზაზუნას (*Mesocricetus raddei*), წყლის თაგვის (*Arvicola terrestris*) და თხუნელას (*Ellobius sp.*) ნაშთებს. მართალია, მცირე რაოდენობით, მაგრამ მიკროფაუნაში ერთ-ერთი განსაკუთრებული ადგილი უკავია მღრნელების ჯგუფში შემავალ შემდეგ სახეობებს: ციყვს (*Sciuridae*) და თაგვისმაგვარ მღრნელს (*Gliridae*). ამასთან ერთად, მღვიმის გვიან ზედა

პალეოლითურ ფენაში აღმოჩნდა ღამურას (Chiroptera) და კურდღლის უკბილო ქვედა ყბის ნაშთები.

ამგვარად საწურბლიას ფინალური ზედა პალეოლითის ფაუნის შესახებ შეიძლება ითქვას, რომ მისი ძირითადი ნაწილი კარგად არის შენახული. ჩანს, რომ ჩონჩხის უმეტესი ნაწილი ადამიანის მიერაა მოხმარებული და წარმოდგენილია ფრაგმენტების სახით. გარდა ამისა, ძვლებზე შეინიშნება ნაკაწრები და, ასევე, დაზიანებები, რაც ძვლის ტვინის ამოღებასთანაა დაკავშირებული. შეიძლება იმის თქმაც, რომ ძვლებს ადამიანი იარაღის გასაკეთებლადც ხმარობდა. თითქმის ყველა ძვალი ნანადირევ ცხოველს ეკუთვნის და მონადირეების მიერაა მოტანილი მღვიმეში. ფაუნის შესწავლის შედეგად შეიძლება დავასკვნათ, რომ საწურბლიას ბინადარნი კარგი და გამოცდილი მონადირეები იყვნენ და რომ დიდი რაოდენობის ხორცის მოპოვება შეეძლოთ.

როგორც ვიცით, კაცობრიობის ისტორიაში ზედა პალეოლითის ეპოქა ქვის დამუშავების ტექნიკის, ქვის და ძვლის იარაღთა ტიპებისა და სხვ. გარდა, ცნობილია იმითაც, რომ ჩნდება ხელოვნების მცირე ფორმები. ადამიანი იწყებს სამკაულის გამოყენებას და სხეულის მოხატვას, რაც შეიძლება ადამიანის სიმბოლური აზროვნების საწყისად და შესაბამისად რელიგიური აზროვნების ჩანასახადაც განვიხილოთ.

საქართველოს ზედა პალეოლითის მრავალ ძეგლზე მოიძებნება ხელოვნების მცირე ფორმების არსებობა. საწურბლიას მღვიმის ფინალურ ზედა პალეოლითურ ფენაშიც აღმოჩნდა ძვლისა და რქისაგან დამზადებული საინტერესო ნივთები. ასევე მრავლადაა ცხოველის კბილისგან დამზადებული სხვადასხვა ფორმისა და განსხვავებული ტექნიკით შესრულებული საკიდ-ამულეტები. სავარაუდოდ, ისინი საკულტო დანიშნულების იყო, რადგან ადამიანი, რომელიც ნადირობით ირჩენდა თავს, არაა გასაკვირი, რომ

The significance of the study. Georgia was distinguished by advantageous natural-geographical locations from the ancient times with diversified contributing climate conditions. It seems that this fact determined the wide settlement of a man here, as advanced by number of different kinds of habitations of stone age and other eras.

Scientists suppose that ancient man entered the Eastern Georgia (Dmanisi) from the Africa through so called Levantine corridor and Dmanisi region became one of the ancient distribution hub of a man in Eurasia. Stone processing techno-culture which was discovered in Dmanisi is belong to the most ancient and long-term period of lower Paleolithic period (Olduvian period) and is dated back to 1,7-1,8 million years.

The earliest manifestations of Georgian Upper Palaeolithic culture is from Ortvala-klde cave, dates back 38.000 BC. At this time a modern type of human appears and start to occupaid on a large terittory of Europe. In addition, qualitative changes are in process in the stone industry, stone tools types are increase and are getting standardized. Effects of the bone and later horns are implemented; hunting devices are developing and art getting outlined, which is less represented in the previous era. As Georgia, especially its western part with the Middle East and Europe are considered as one of the most important regions of distributions of Paleolithic humans, thus it became necessary to study and understand discovered here materials of the monuments in a new way.

Researchers have attracted the interest to the cave sites in the western Georgia, where powerful Upper Palaeolithic layers existed. Since 1996 an international expedition has begun to work in Georgia – in Ortvala-klde and Dzudzuana caves. Then the work was resumed in Satsurbliia cave. Our work displays the study and survey in final Upper Paleolithic assemblages of Dzudzuana and Satsurbliia caves.

The aims and problems of the study. The purpose and objectives of our thesis is to implies homogeneity and distinction of cultures of two traditionally recognized areas of western Georgia – the gorges of the riv. Rioni and Kvirila, which will contribute to the solutions of such difficult issue as the settement of a modern man on the territory of Georgia. The final task is to clarify the structure of the Upper Paleolithic culture, chronological framework, the oldest humans' activities, climatic and geographical environment, where

The thesis is accomplished at Batumi Shota Rustaveli University at the Department of History, Archaeology and Ethnology.

Scientific supervisor: **Tengiz Meshveliani**
Doctor of History of science

Reviewers: **Nino Jakheli**
Candidate of History of science

Giorgi Tavamaishvili
Doctor of History

Nana Khakhutaishvili
Doctor of History

The defence of the thesis will take place on May 3, 2017, 13:00 at the meeting of dissertation board of the faculty of Humanities at Shota Rustaveli State University.

Address: Building I, room 55. 35 Ninoshvili Str., Batumi, 6010

Phd thesis is available at the library of Shota Rustaveli State University (35 Ninoshvili Str., Batumi, 6010).

The secretary of the Dissertation Board

Doctor of Philology

Associate Professor

Nana Tsetskladze

მოკლული ცხოველის კბილს საგანგებოდ ამუშავებდა და ამულეტად იყენებდა. აღსანიშნავია, რომ 2012 წ. არქეოლოგიური გათხრების შედეგად, საწურბლიას მღვიმეში აღმოჩნდა *Belemnites sp.*-ზე (მუცელღრუიანი მოლუსკი) დამზადებული საკიდი. საინტერესოა, რომ ნამარხი ბელემნიტების ფაუნა აღწერილია წყალტუბოს რაიონის ქვედა ცარცული შრეებიდან. *Belemnites sp.* მიეკუთვნება ცეფალოპოდების ჯგუფს და ზღვის თავფეხიანი კლასის მოლუსკს წარმოადგენს. ცეფალოპოდები 360 მლნ. წლის წინ გაჩნდნენ და ყველაზე მეტად იურულ პერიოდში იყვნენ გავრცელებული. ბელემნიტები დინოზავრებთან და ამონიტებთან ერთად გადაშენდნენ ცარცული და პალეოგენური პერიოდის ზღვარზე (165 მლნ. წლის წინათ). საწურბლიაში აღმოჩენილ ბელემნიტს თავზე შემოუყვება ადამიანის მიერ გაკეთებული ღარი, რომლის საშუალებითაც შეიძლება ამ სამკაულის ჩამოკიდება.

ზედა პალეოლითში ცხოველის კბილზე დამზადებული ღარიანი საკიდები ბევრია, მაგრამ უშუალოდ ბელემნიტზე დამზადებული სამკაული მკვლევართა აზრით, ჯერჯერობით ერთადერთი შემთხვევაა.

§ 3. პალინოლოგიური მონაცემები

საწურბლიას მღვიმის პალინოლოგიური კვლევა 2007 წლიდან მიმდინარეობს პალინოლოგების ელ. ყვავაძის და ინგა მარტოფლიშვილის მიერ. როგორც შესწავლამ აჩვენა, დანალექი ქანები მდიდარია არამარტო მცენარეთა მტვერით და სპორებით, არამედ სხვა ორგანული არაპალინოლოგიური მასალითაც, როგორცაა ხის მერქანის უჯრედები, სხვადასხვა სახის სოკოს სპორები, მწერებისა და ფეხსასრიათა მიკროსკოპული ნარჩენები, ასევე სელის ბოჭკოები და სხვ.

პალინოლოგებმა საწურბლიას მღვიმის სხვადასხვა ფენიდან 40-ზე მეტი ნიმუში შეისწავლეს და გააკეთეს დასკვნა, რომ

კლიმატური პირობები დიდ გავლენას ახდენდა ადამიანზე. ადამიანი საწურბლიას მღვიმეში ცხოვრობდა მშრალი და თბილი კლიმატური პირობების დროს, ხოლო ცივ და ნესტიან კლიმატურ პირობებში მღვიმეს ტოვებდა, რადგან ამ დროს მღვიმეში წყალი დგებოდა, რისი დასტურიცაა წყალმცენარეების ნაშთების აღმოჩენა. მკვლევართა აზრით, მაშინ როცა ადამიანი ტოვებდა მღვიმეს, იქ ცხოველები იდებდნენ ბინას.

აღსანიშნავია, რომ 2012 წ. საწურბლიას მღვიმის არქეოლოგიური კვლევა-ძიების დროს აღმოჩნდა პირველი საცხოვრებელი დონე – იატაკი. საწურბლიას მღვიმის ლითოლოგიიდან გამომდინარე ამ ფაქტის დაფიქსირება საკმაოდ რთული იყო. პირველ იატაკს მოჰყვა სხვა. ჯერჯერობით მღვიმეში 4 საცხოვრებელი დონე-იატაკია აღმოჩენილი. საცხოვრებელი იატაკები და თანხმლები არქეოლოგიური მასალის შესწავლა არქეოლოგებისთვის, გეოლოგებისთვის, პალინოლოგებისთვის და პალეონტოლოგებისთვის ინფორმაციის უტყუარი და მნიშვნელოვანი მონაცემთა ბაზაა, რომელიც მკვლევარებს საშუალებას აძლევს ადადგინონ იმდროინდელი ადამიანის ცხოვრების სურათი. კერძოდ, ქვის და ძვლის დამუშავების ტექნოლოგია, გავიგოთ თუ რომელი ველური მცენარით იკვებებოდა ადამიანი, როგორ იყენებდა სელს, რაზე ნადირობდა. პალინოლოგიური და მიკრომორფოლოგიური ანალიზების შეჯერების შედეგად, შესაძლებელი იქნება გარემო და კლიმატური პირობების აღდგენა.

მკვლევრებმა მღვიმეში აღმოჩენილი საცხოვრებელი დონეებიდან (იატაკებიდან) აიღეს პალინოლოგიური ნიმუშები. უნდა ითქვას, რომ მსგავსი შემთხვევა საქართველოს მღვიმური ძეგლებიდან ჯერ არ ყოფილა. ამდენად, შესწავლილ ნიმუშებს უნიკალური მნიშვნელობა აქვს მღვიმეში ადამიანის აქტივობის სურათის და გარემო პირობების რეკონსტრუქციისათვის.

Batumi Shota Rustaveli State University
Faculty of Humanities

Department of History, Archaeology and Ethnology

Guram Chkhatrashvili

“Regional peculiarities of final Upper Paleolithic of South Caucasus (according to Dzudzuana and Satsurbliia caves)”

Anotation

Of the Dissertation submitted for the Academic Degree of
Doctor of Archaeology (PhD)

Batumi
2017

**სადისერტაციო თემასთან დაკავშირებით
გამოქვეყნებული შრომები:**

1. პალეოლითური ხელოვნების რამდენიმე ნიმუში საქართველოს ქვის ხანის ძეგლებიდან, ჟურნ. Tyragetia, ტ. IX (XXIV), № 1, მოლდოვეთის ისტორიის ეროვნული მუზეუმი, კიშინიოვი., 2015, გვ. 51-56

2. პირველყოფილთა ხელოვნება და მისი უძველესი ნიმუშები საქართველოს ქვის ხანის ძეგლებიდან, ბათუმის ხელოვნების სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი, ხელოვნების თეორიისა და ისტორიის დეპარტამენტი, სამეცნიერო შრომების კრებული, ხელოვნებათმცოდნეობითი ეტიუდები, VI, ბათუმი, გვ. 87-93

3. რამდენიმე ნიმუში პალეოლითელი ადამიანის საკულტო-მაგიური აზროვნების შესახებ, ბათუმის შ. რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ქრისტიანული კვლევის ცენტრი, ნ. ბერძენიშვილის ისტორიის და არქეოლოგიის განყოფილება, ჩვენი სულიერების ბალავარი, საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალები, VII, თბილისი, გვ. 387-391

4. სამხრეთ კავკასიის ფინალური ზედაპალეოლითი ძუძუანას და საწურბლიას მღვიმეების მიხედვით, აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მთავრობის საქვეუწყებო დაწესებულება-საარქივო სამმართველო, „სამხრეთ დასავლეთ საქართველო (ისტორია, არქეოლოგია, ეთნოლოგია) საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალები, V, თბილისი, გვ. 410-416

5. საწურბლიას მღვიმის ფინალური ზედაპალეოლითის კლიმატურ-გეოგრაფიული გარემოს რეკონსტრუქცია პალეონტოლოგიური და პალინოლოგიური კვლევების ფონზე, აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მთავრობის საქვეუწყებო დაწესებულება-საარქივო სამმართველო, „სამხრეთ დასავლეთ საქართველო (ისტორია, არქეოლოგია, ეთნოლოგია) საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალები, VI, თბილისი, გვ. 257-266

6. ძუძუანას მღვიმის ფინალური ზედა პალეოლითი, ჟურნ. Tyragetia, ტ. X (XXV), № 1, მოლდოვეთის ისტორიის ეროვნული მუზეუმი, კიშინიოვი., 2016, გვ. 75-79

აღნიშნული მასალის სპექტრიდან გამომდინარე, იმის გათვალისწინებით, რომ ფართოფოტოლოვანთა და მათ შორის კაკლის მტვერი, მხოლოდ პირველ და მეორე საცხოვრებელ იატაკზე ჩანს, მკვლევრები ვარაუდობენ, რომ ამ დროს კლიმატი უფრო თბილი იყო, ვიდრე მესამე საცხოვრებელი დონის ათვისებისას. ქვედა ფენებში, როგორც უკვე ზემოთ აღინიშნა, სითბოსმოყვარული, ფართოფოტოლოვანები არაა, მაგრამ აღმოჩენილია ფიჭვის დამწვარი პარენქიმული უჯრედები. შესაძლებელია, მესამე და მეოთხე საცხოვრებელის ათვისების დროს, ფიჭვი მღვიმის ახლოს იზრდებოდა, რაც ცივ კლიმატზე მიუთითებს. ფიჭვის მერქანის უჯრედების გარდა, აღმოჩენილია ფიჭვის წიწვის ბაგეები, რომელიც, ისევე როგორც მერქანი დიდ მანძილზე ვერ ვრცელდება. ხის მერქნის და ბაგეების არსებობა კარგი არგუმენტია იმისათვის, რომ საწურბლიას მღვიმის გარშემო ფიჭვის ტყის არსებობა დადასტურდეს. მკვლევართა ამ მოსაზრებას ამყარებს ისიც, რომ მასალაში ბევრია ფიჭვის მტვრის მარცვალიც.

პალინოლოგიური კვლევების შედეგად საწურბლიას ზედაპალეოლითურ ფენაში აღმოჩნდა სამკურნალო მცენარეთა ნაშთები. აღსანიშნავია, რომ მკვლევარ-პალინოლოგებმა მსოფლიოს მრავალ სხვადასხვა არქეოლოგიურ ძეგლებზე დააფიქსირეს სამკურნალო მცენარეთა მტვრიანას ნაშთები. სამკურნალო მცენარეთა ნაშთებიც საკმაო რაოდენობით აღმოჩნდა ჩვენს საკვლევ ძეგლებზე. ძუძუანას შესახებ ზემოთ უკვე გვქონდა საუბარი. რაც შეეხება საწურბლიას მღვიმეს, პალინოლოგებმა (ი. მარტყოფლიშვილი, ე. ყვავაძე) 22 ნიმუში აიღეს, რომელთაგან 10 მათგანი იქნა შესწავლილი და გამოქვეყნებული. დაფიქსირდა რამდენიმე სამკურნალო მცენარის მტვრიანას ნაშთები. კერძოდ, ღიღილო (*C. Jacea*), აბზინდა (*A. Annula*), მწარე აბზინდა (*A. Absinthium*), ფარსმანდუკი (*A. Millefolium*) და ჭინჭარი (*U. Dioica*).

ამდენად, როგორც პალინოლოგიურმა მონაცემებმა დაადასტურა, საწურბლიას მღვიმეში ზედა პალეოლითის ხანაში იზრდებოდა ფართოფოთლოვანთა ჯიშები, რასაც კარგი კლიმატური პირობები იწვევს. აქ წარმოდგენილია რცხილა, ცაცხვი, მუხა. მოიმატა სითბოსმოყვარული გვიმრების სპორებმა, როგორებიცაა ვენერას თმა და სამეფო გვიმრა.

უკანასკნელ ხანს გენეტიკოსებმა დუბლინის ტრინიტი და საუნივერსიტეტო კოლეჯების და კემბრიჯის უნივერსიტეტიდან გაშიფრეს საქართველოს ზედაპალეოლითური ხანის ორი ინდივიდის გენომი საწურბლიას და კოტიას კლდის მღვიმიდან. კვლევამ საინტერესო შედეგი აჩვენა. დღემდე მიჩნეული იყო, რომ დასავლეთ ევროპელები სამი პოპულაციის მემკვიდრეები არიან: 1. ადგილობრივი მონადირე-შემგროვებლების, 2. ლევანტიდან გამოსული ნეოლითელი მწარმოებლური მოსახლეობის, 3. ჩრდილო ევრაზიის, იამნაიას (ორმოიან გორასამარხთა კულტურა) მესაქონლე ტომების, რომლებმაც თავიანთი კულტურული ზეგავლენა პონტოს სტეპებიდან (ჩრდილოშავიზღვისპირეთისა და აღმოსავლეთ კასპიისპირეთის ტერიტორია) დასავლეთის მიმართულებით მიგრაციის დროს გაავრცელეს.

მას შემდეგ, რაც განისაზღვრა საწურბლიას მღვიმის გვიანზედაპალეოლითური ხანის, 13.300 წლის და კოტიას კლდის მღვიმის მეზოლითური ხანის, უკანასკნელი მონადირე-შემგროვებლის 9.700 წლის ადამიანის გენი და შედარდა შვეიცარიის ტერიტორიაზე ნანახ თანადროულ, ასევე მონადირე-შემგროვებლის გენს, აღმოჩნდა, რომ სამხრეთ-კავკასიური გენი არის გენეტიკური ჯაჭვის ერთ-ერთი მთავარი რგოლი, რომლის მემკვიდრეები არიან უკანასკნელი გამყინვარების შემდგომი პერიოდის ევროპელები.

თავის მხრივ, სამხრეთკავკასიელი მონადირე-შემგროვებელი (CHG), მიეკუთვნება განსხვავებულ, უძველეს

წვეტანების არსებობა, გეომეტრიული მიკროლითების გაჩენა და მათი თანდათანობითი სიმრავლე. აღსანიშნავია, რომ საკვლევი ძეგლებიდან მხოლოდ საწურბლიაში აღმოჩნდა ეპიგრავეტის კულტურის ნაშთები. რაც შეეხება ქრონოლოგიურ ჩარჩოებს, საწურბლიას აბსოლუტურმა თარიღების სერიამ შეავსო ძუძუანას მღვიმეში არსებული რამდენიმე ათასწლოვანი ხარვეზი, რაც უმნიშვნელოვანეს საკითხად შეიძლება ჩაითვალოს კავკასიის ზედა პალეოლითური ძეგლების კვლევაში, თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ იმერეთის რეგიონის განსხვავებულმა კლიმატურმა ფაქტორებმა, რაც კარგად ჩანს ძუძუანას და საწურბლიას მღვიმეების ფაუნისტურ და პალინოლოგიურ მონაცემებში, ჩანს, რომ დიდი გავლენა მოახდინა იმდროინდელი ადამიანის ქცევაზე, ნადირობის ხასიათზე და სხვ.

საწურბლიას შემთხვევაში) და გვერდებდაბლაგვებული იარაღების არსებობა; განსხვავებული სურათია ძეგლების ფაუნისტური მასალების ანალიზებზე დაყრდნობით. კერძოდ, თუ ძუძუმანაში დადასტურებულია უფრო მკაცრი კლიმატისთვის დამახასიათებელი ცხოველების არსებობა (ბიზონი, დომბა, კავკასიური ჯიხვი), საწურბლიას ამავე პერიოდის ფენაში წარმოდგენილი გვაქვს ტახი და კეთილშობილი ირემი, ხოლო დიდი ზომის ბოვიდების (ბიზონი, ჯიხვი) არსებობა ძალიან მცირეა. ეს ფაქტი მიუთითებს, რომ თანადროულ პერიოდში არსებობდა განსხვავებული კლიმატური გარემო, რაც ძეგლების ერთმანეთისაგან განმასხვავებელ ფაქტორად შეიძლება ჩაითვალოს; რაც შეეხება პალინოლოგიურ მონაცემებს, ამ მხრივაც განსხვავებული სურათია დადგენილი. კერძოდ, მკაცრი კლიმატის დროს ძუძუმანას მღვიმეში კლებულობს სითბოსმოყვარულ მცენარეთა რიცხვი. ამ დროს თავის მაქსიმუმს აღწევს სუბალპური და ალპური მცენარეულობის მტვრის მარცვლების რაოდენობა. სრულიად განსხვავებული სურათია საწურბლიას მღვიმეში. ცივ და ნესტიან კლიმატურ პირობებში ადამიანი მღვიმეს ტოვებდა, რადგან ამ დროს მღვიმეში წყალი დგებოდა, რისი დასტურიცაა წყალმცენარეების ნაშთების აღმოჩენა. აღსანიშნავია, რომ ორივე ძეგლზე დაფიქსირდა სამკურნალო მცენარეების გამოყენების ფაქტი, რაც იძლევა შესაძლებლობას ვიფიქროთ მღვიმის ბინადართა შორის პრიმიტიული მედიცინის შესახებ.

ამგვარად, ჩვენი ნაშრომის მიზანი იყო სამხრეთ კავკასიის ფინალური ზედა პალეოლითის რეგიონალური თავისებურებების აღწერა ძუძუმანას და საწურბლიას მღვიმეების მონაცემებზე დაყრდნობით. საკითხის შესწავლამ ცხადყო, რომ ორივე ძეგლზე დადასტურებულ ქვის ინდუსტრიაში არსებობს საერთო ნიშნები. ესაა გვერდდაბლაგვებული და თავრეტუშირებული მიკროლამელების, მიკროგრავეტის ტიპის

შტოს, რომელიც აფრიკიდან გამოსული თანამედროვე ადამიანის (*Homo sapiens*) ორი მიგრაციული ტალღის მემკვიდრეა: პირველი 45,000 წლის წინანდელის, რომელიც ევროპაში გადაადგილდებოდა და მეორე, 25, 000 წლის წინანდელი მიგრაციის, რომლებმაც სათავე დაუდო ევროპაში ნეოლითური ხანის მწარმოებლურ მეურნეობას. აღმოსავლეთ ევროპისკენ მიგრაციის დროს, ამ ორივე ტალღას გამოყოფილი ადამიანთა ჯგუფი საქართველოს ახლანდელ ტერიტორიაზე დასახლდა და დაახლოებით 15 ათასი წელი იზოლირებულად ცხოვრობდა. როდესაც კონტინენტალურმა ყინულის საფარმა დაიხია, სამხრეთ კავკასიელმა ტომებმა დაიწყეს ექსპანსია დასავლეთით იამნაიას კულტურის ტომებთან ერთად. სამხრეთ კავკასიური მონადირე-შემგროვებელის გენის გავლენა ჩანს როგორც ადრებრინჯაოს ხანის მატარებელ ტომებში, რომლის პოპულაცია ინდოევროპული ენების აკვნად არის მიჩნეული, ასევე თანამედროვე კავკასიურ და სამხრეთ აზიის მოსახლეობაზე, სადაც ინდოარიული ენები ჩაისახა.

ამგვარად, სამხრეთმა კავკასიამ, რომელიც კაცობრიობის კულტურათა გზაჯვარედინადაა მიჩნეული, კიდევ ერთხელ დაადასტურა თავისი გეოგრაფიული და ისტორიული გავლენა ძველი მსოფლიოს განვითარებაში.

თავი IV

აღმოსავლეთ ევროპის ეპიგრავეტის კულტურა

§ 1. უკრაინის ეპიგრავეტის კულტურის ძეგლები

ეპიგრაფიკის კულტურა ფართოდ ვრცელდება პალეო-ლითის ეპოქის დასასრულს და მოიცავს ქრონოლოგიურ ჩარჩოებს დაახლ. 20-12 ათასს წლებს შორის. კულტურა წარმოდგენილია ევროპის ცენტრალურ და აღმოსავლეთ მონაკვეთში და იგი წარმოადგენს ე.წ. გრავეტის კულტურის გაგრძელებას, რომლითაც ფაქტობრივად სრულდება პალეოლითური ეპოქა და კაცობრიობა გადადის პროგრესულად უფრო განვითარებულ სტადიაზე, მეზოლითის ეპოქაზე. ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით აღნიშნული კულტურა თანაარსებობს ევროპულ სოლუტრესა და მადლენის ქვის კულტურებთან.

რაც შეეხება საქართველოს, უკანასკნელ დრომდე გვიან ზედაპალეოლითურ ძეგლებზე არ ჩანდა მსგავსი კულტურა, თუ არ ჩავთვლით ლ. კოზლოვსკის მიერ XX საუკუნის დასაწყისში გვარჯილას-კლდეში დაფიქსირებულ ქვის საინტერესო ინდუსტრიას. თუმცა, საწურბლიას მღვიმეში განახლებული საერთაშორისო არქეოლოგიური კვლევების ფარგლებში მკვლევარებმა აღმოაჩინეს ქვის ინდუსტრიის განვითარების ფაზა, რომლისთვისაც წამყვანია მიკროლითური იარაღები. მათში განსაკუთრებით გამოირჩევა მიკროგრავეტის წვეტანის განსხვავებული ტიპი და თავრეტუმირებული იარაღები, რომლებიც მართკუთხედის ფორმისანი არიან და თავისი ზომით, ფორმითა და რეტუმის დამუშავების ხასიათით განსხვავდებიან შემდგომ პერიოდში (მეზოლითი) ფიქსირებულ გეომეტრიულ ტრაპეცია-მართკუთხედისაგან. სწორედ ეს ფაქტორი ითვლება აღმოსავლეთ ევროპის ეპიგრავეტის ლოკალურ ვარიანტად. აღსანიშნავია, რომ ამ აღმოჩენას ამაგრებს მღვიმის კარგად დათარიღებული თარიღების სერია 17,9-16,2 ათასი წელი.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, ეპიგრავეტის კულტურა ცენტრალურ და აღმოსავლეთ ევროპაში არის წარმოდგენილი, რომელთაც ერთმანეთთან ბევრი საერთო და განმასხვავებელი

რომ საწურბლიას მონადირეებს ათვისებული ჰქონდათ ამ რეგიონის განსხვავებული ეკოლოგიური ზონები.

3. პალინოლოგიურმა მონაცემებმა დაადასტურეს, რომ კლიმატური პირობები დიდ გავლენას ახდენდა ადამიანზე. ადამიანი საწურბლიას მღვიმეში ცხოვრობდა მშრალი და თბილი კლიმატური პირობების დროს, ხოლო ცივ და ნესტიან კლიმატურ პირობებში მღვიმეს ტოვებდა, რადგან ამ დროს მღვიმეში წყალი დგებოდა, რისი დასტურიცაა წყალმცენარეების ნაშთების აღმოჩენა. მკვლევართა აზრით, მაშინ როცა ადამიანი ტოვებდა მღვიმეს, იქ ცხოველები იდებდნენ ბინას. გარდა ამისა, მღვიმის პალინოლოგიური მასალების ანალიზის შედეგად დაფიქსირდა რამდენიმე სამკურნალო მცენარის მტვრიანას ნაშთები, რაც მიუთითებს ძუძუანას მღვიმის მსგავსად, სამკურნალო მცენარეების გამოყენებას პირველყოფილი ადამიანის მიერ.

ჩვენ მიერ წარმოებული კვლევის შედეგად შესაძლებელი გახდა შემდეგი სურათის დადგენა. კერძოდ, იმერეთის რეგიონში არსებული მღვიმური ძეგლების ძუძუანას და საწურბლიას მღვიმეების ფინალური ზედაპალეოლითური ფენების შესწავლამ ცხადყო, რომ ეს უკანასკნელი ავსებს იმ მრავალ ათასწლოვან ქრონოლოგიურ ჰიატუსს, რომელიც კარგად ჩანდა ძუძუანას აბსოლუტურ თარიღებს შორის. გარდა ამისა, საწურბლიას ძეგლზე დასტურდება ქვის დამუშავების სრულიად ახალი ტექნოლოგია, რომელიც უმნიშვნელოვანესია გვიანზედაპალეოლითურ ძეგლებს შორის, და მეცნიერებს აფიქრებინებს, რომ ესაა აღმოსავლეთ ევროპის ეპიგრავეტის ტიპი. ჩანს, რომ საწურბლიას მღვიმის ფინალურ პერიოდში არსებობდა ქვის დამუშავების ლოკალური ვარიანტი (რაც უცხოა ძუძუანასთვის); საერთო ამ ორ ძეგლს შორის შეიძლება იყოს ის, რომ ორივე ძეგლზე უკვე დასტურდება გეომეტრიული მიკროლითების გაჩენა და ჩანს მათი სიმრავლე (განსაკუთრებით

მღვიმის ფინალური ზედაპალეოლითის მასალის შესწავლაზე, სადაც კვლევა წარიმართა რამდენიმე მიმართულებით (ქვის ინდუსტრია, სტრატეგრაფია, ფაუნა, პალინოლოგია). ჩატარებული კვლევის შედეგად შეიძლება გავაკეთოთ რამდენიმე დასკვნა.

1. ქვის მასალის შესწავლამ ცხადყო, რომ საწურბლიას მღვიმეში 17,9-16,2 ათასწლეულებს შორის არსებობდა ქვის დამუშავების ახალი ინდუსტრია, რომელიც მკვლევართა მიერ მიჩნეულია აღმოსავლეთ ევროპის ეპიგრავეტის ანალოგი. თუმცა, ეს ჯერ კიდევ ცალკე შესწავლის საგანია. მღვიმეში აღმოჩენილი ქვის ინდუსტრიის შესწავლამ გვიჩვენა, რომ წამყვანია მიკროლითური იარაღები, მათ შორის გამორჩეულია მიკროგრავეტის განსხვავებული ტიპი და თავრეტუშირებული იარაღები. ესაა მართკუთხედები, რომლებიც ზომით, მოყვანილობით და რეტუშის ხასიათით განსხვავდება იმ გეომეტრიული ტრაპეცია-მართკუთხედისაგან, რომელიც უფრო გვიანი პერიოდის-მეზოლითური კულტურისთვისაა დამახასიათებელი. უმნიშვნელოვანესია მღვიმეში აღმოჩენილი საცხოვრებელი იატაკების დაფიქსირება, რომელიც უნიკალურ საშუალებას გვაძლევს შევისწავლოთ თანამედროვე ადამიანის მიერ მღვიმის მუდმივი და ინტენსიური ათვისება, მისი ქცევა და აღვადგინოთ ის გარემო-პირობები, რომელშიც უხდებოდა ცხოვრება საწურბლიას ბინადარს.

2. ფაუნისტური მასალის კვლევის შედეგად დადასტურდა ძუძუმანას მღვიმესთან განსხვავებით სრულიად სხვა სურათი. კერძოდ, ფინალური ფაუნის ფაუნაში დომინანტია **ტახი** (*Sus scrofa*) და **კეთილშობილი ირემი** (*Cervus elaphus*). ძვლების შესწავლიდან კარგად ჩანს ადამიანის მოქმედების კვალი: გაპობა-გატყავება, დამწვარი ძვლები. ცხოველთა სახეობების და ძვლების სიმრავლე მიუთითებს თუ რა დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ნადირობას ადამიანის არსებობისათვის და ცხდაყოფს,

ნიშნები აქვს. საწურბლიას მღვიმის ეპიგრავეტის კულტურა ანალოგებს პოვებს აღმოსავლეთ ევროპის ამავე კულტურის ძეგლებში. კვლევის შედეგად ჩვენ შევისწავლეთ ჩრდილოეთ და დასავლეთ უკრაინის და მოლდოვეთის რესპუბლიკის ტერიტორიაზე არსებული ეპიგრავეტის ცნობილი ძეგლები (მეზინი, ბორშევო I, მეჟირიჩი, დობრანიჩივკა, სემენოვკა III, იუდინოვო, კოსტეშტი I, სტარე დურუიტორი, ვადუ რაშკოვი და სხვ.). ქვის ინდუსტრიის შესწავლამ აჩვენა, რომ წამყვანია მიკროლითური ინდუსტრია, სადაც ჭარბობს მიკროგრავეტის ტიპის წვეტანები, დაბლაგვებული და გვერდრეტუშირებული მიკროლამელები და სხვ. კვლევის შედეგად აღმოჩნდა, რომ აღმოსავლეთ ევროპის კულტურაში შემავალი ძეგლების უმეტესობას არა აქვს აბსოლუტური თარიღების სერია და მხოლოდ არქეოლოგიურ მასალის ტიპოლოგიაზე დაყრდნობით მოცემულია სავარაუდო თარიღი. კვლევის პროცესში შესაძლებელი გახდა საწურბლიას მღვიმის და ჩვენს მიერ განხილული აღმოსავლეთ ევროპის ეპიგრავეტის კულტურის ძეგლთა ინდუსტრიის ერთმანეთთან შეჯერება, რამაც საშუალება მოგვცა დაგვედგინა შემდეგი: ძეგლთა შორის შეინიშნება ბევრი მსგავსება, ესაა: საერთო ქრონოლოგიური ჩარჩოები, მიკროინდუსტრიაში წამყვანია მიკროგრავეტის ტიპის წვეტანები და დაბლაგვებული იარაღები, ბევრია გვერდრეტუშირებული მიკროლამელები; უფრო მეტიც, შესაძლებელი გახდა აღნიშნული კულტურის ლოკალური ვარიანტების გამოყოფაც. საწურბლიას მღვიმის შემთხვევაში ესაა გეომეტრიული მართკუთხედების გაჩენა და მისი სიმრავლე და თავრეტუშირებული და დაბლაგვებული მიკროლამელების არსებობა, რაც არ დასტურდება ჩვენს მიერ შესწავლილ და განხილულ აღმოსავლეთ ევროპის ეპიგრავეტის ძეგლთა შორის.

აღსანიშნავია, რომ საწურბლიას მღვიმის ეპიგრავეტის თარიღი უნიკალურ შესაძლებლობას გვაძლევს ჩვენ მიერ

შესწავლილ ეპიგრავეტის კულტურის ძეგლებს ქვის მასალის უშუალო ანალოგების და საწურბლიას კალიბრირებული თარიღების გამოყენებით განვუსაზღვროთ შედარებით უფრო მიახლოებითი ასაკი. ესაა 16-14 ათასი წლები.

უკრაინის ტერიტორიაზე, მდ. დნეპრისა და დნესტრი-სწყლის აუზში არსებობს საკმაოდ საინტერესო და მნიშვნელოვანი ქვის ინდუსტრიის მქონე ძეგლები, რომელიც ერთიანდებიან აღმოსავლეთ ეპიგრავეტის კულტურის საერთო ჩარჩოებში. ესენია: დნესტროვის, ოვრუჩის, მეზინის, მეჟირიჩის და იუდინოვოს ტიპის ძეგლები. უფრო კონკრეტულად რომ ვთქვათ, ისინი განლაგებულნი არიან ჩრდილოეთ უკრაინის და რუსეთის ევროპული ნაწილის მოსაზღვრე ტერიტორიებზე. აღსანიშნავია, რომ ამ ხუთი ინდუსტრიის გარდა კიდევ არსებობს ორი სპეციფიკური სახის ინდუსტრია (ჟურივკა და ველიკა ბუგაივკა). ძეგლების ქვისინდუსტრიაში შემავალი იარაღები 80-90 % დამზადებულია საშუალო ზომის ლამელებზე (გვხვდება საკმაოდ გრძელი ლამელებიც); საჭრისები გამოირჩევიან ფორმითა და ზომებით. განსაკუთრებით ხაზგასასმელია ის ფაქტი, რომ საჭრისები იარაღების თითქმის ყველა კომპლექსში წარმოადგენს დომინანტ სახეობას; მრავლად გვხვდება თავრეტუშირებული იარაღების ეგზემპლარებიც; რაც შეეხება საფხეკებს, ძირითადად გვხვდება მარტივი და ორმაგი საფხეკები, რომლებიც დამზადებული არიან ლამელებზე და/ან ლამელისებრ ანატაკეცებზე. კოლექციებში წარმოდგენილია სხვა იარაღებიც. მიკროლითური ინდუსტრიის ერთ-ერთი მახასიათებელია მიკროგრავეტის ტიპის წვეტანების (მრავლადაა ლანცეტისებრი წვეტანებიც), სხვადასხვა ზომის მართკუთხედების და თავრეტუშირებული იარაღების არსებობა, რომლებიც წარმოადგენენ უმნიშვნელოვანეს ელემენტს ეპიგრავეტის კულტურაში.

ზედაპალეოლითელი ადამიანები გამოცდილი მონადირეები იყვნენ, რომლებიც ზრდასრულ ცხოველზე ნადირობას ანიჭებდნენ უპირატესობას, როგორც ტაფონომიური და სტრატиграფიული კვლევა ცხადყოფს, ისინი გეგმიურად და ორგანიზებულად ნადირობდნენ.

3. პალინოლოგიურმა კვლევამ აჩვენა, რომ B ფენის ჩამოყალიბებისას საგრძნობლად კლებულობს სითბოსმოყვარული ელემენტები. ამ ფენაში თავის მაქსიმუმს აღწევს სუბალპური და ალპური მცენარეულობის მტვრის მარცვლების რაოდენობა. ამის კარგი მაგალითია დეკა (Rhodendron caucasica). დეკას მტვერის დიდი რაოდენობა და, ასევე, სხვა მაღალმთიანი მცენარის არსებობა მიუთითებს, რომ მღვიმის მიდამოებში იმ დროს ალპური ზოლი არსებობდა. კარგად ჩანს, რომ B ფენის წარმოშობის პირველ ეტაპზე მღვიმის მიდამოებში სუბალპური და ალპური ლანდშაფტები არსებობდა. შემდგომში, კარგად ჩანს, რომ აცივების მეორე ეტაპი უფრო ნოტიო უნდა ყოფილიყო. ძუძუანას მიდამოებში წიწვოვანი ტყე (ნამვი, სოჭი, წიფლი) არსებობდა. მცირე ზომის წიფლის მტვრის მარცვლების არსებობა ტანბრეცილი წიფლნარის გავრცელებაზე მეტყველებს. აცივების ეს პერიოდი ხანმოკლე იყო, მაგრამ შედარებით მკაცრი. აღსანიშნავია, რომ მღვიმის ფინალური ფაზის ფენაში აღმოჩნდა ველური სელის ბოჭკოები, რომელთა შორის იყო დაგრებილი და შეღებილი ცალეები. უმნიშვნელოვანესია, ასევე ის, რომ პალინოლოგიურმა კვლევამ დაადასტურა ძუძუანას პალეოლითელი ადამიანის მიერ სამკურნალო მცენარეების გამოყენების ფაქტი.

ჩვენი კვლევის მეორე არქეოლოგიური ძეგლი - საწურბლიას მღვიმე მკვლევართა შორის განსაკუთრებული ყურადღების ცენტრშია. აქ დღემდე მიმდინარეობს საერთაშორისო არქეოლოგიური ექსპედიცია. ნაშრომში ჩვენ მიერ განსაკუთრებული ყურადღება გამახვილდა საწურბლიას

ზედაპალეოლოთური ძეგლები უცხოელ მკვლევართა ყურადღების ქვეშ მოექცა.

ზედა პალეოლითური კულტურის ძეგლები საქართველოს ტერიტორიაზე განსაკუთრებული სიმრავლით იმერეთში არიან წარმოდგენილნი. რეგიონის ფიზიკურ-გეოგრაფიული და გეოლოგიური მონაცემების შესწავლამ ცხადყო, რომ აქ არსებობდა მრავალფეროვანი ხელსაყრელი გარემო პირობები ადამიანთა ფართო განსახლებისა და ცხოვრებისათვის. შესაძლებელია, ამიტომაც აითვისეს პირველყოფილმა ადამიანებმა აღნიშნული რეგიონი ასე ფართოდ.

როგორც ჩვენი საკვლევი ძეგლების (ძუძუნა და საწურბლია) შესწავლამ აჩვენა, პირველყოფილი ადამიანი აქ ხანგრძლივად ცხოვრობდა. მღვიმეების კარგად დათარიღებულ არქეოლოგიურ ფენებში კარგად ჩანს ამისი მაგალითებიც. ძუძუნას მღვიმის ფინალური ფაზის ზედაპალეოლითური კომპლექსის შესწავლამ საშუალება მოგვცა შემდეგი დასკვნების გაკეთების საშუალება მოგვცა.

1. ქვის ინდუსტრიის შესწავლამ აჩვენა, რომ ამ დროს იმატებს ლამელებისა და მიკროლამელების რაოდენობა. ბევრია ნუკლეუსის დამუშავებისას მიღებული ანატაკეები. არარეტუშირებული ლამელები გრძელია და 8-9 სმ-ს აღწევს. ჭარბობს საფხეკების მაჩვენებელი. მიკროლითებში იზრდება მიკროგრავეტის ტიპის იარაღები და სწორი, ზურგდაბლაგვებული მიკროლამელები. ერთეულის სახით ჩნდება გეომეტრიული ფორმის მიკროლითები, რაც ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი მომენტია საქართველოს ფინალურ ზედაპალეოლითურ ძეგლებში. 2. ფაუნისტური მასალის შესწავლამ დაადგინა ცხოველთა 28 სახეობის არსებობა, თუმცა მათ შორის დომინანტია ბიზონის, კავკასიური ჯიხვისა და დომბას ნაშთები. ფაუნისტური მასალების ანალიზის შედეგად შეიძლება დავასკვნათ, რომ ძუძუნას მღვიმის ბინადარი

§ 2. მოლდოვეთის რესპუბლიკის ეპიგრავეტის კულტურის ძეგლები

მოლდოვეთის რესპუბლიკის ტერიტორიაზე გვიანო ზედაპალეოლითური ძეგლების რაოდენობა 300-მდეა. მათ შორის არის როგორც მღვიმეები, ფარდულები, ისე ღია ტიპის ნამოსახლარები. თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ ეპიგრავეტის კულტურის ძეგლები არც თუ ისე ბევრია. მათგან აუცილებლად უნდა დავასახელოთ შემდეგი ძეგლები: კოსტეშტი I, კორპაჩი (მეორე ფენა), მღვიმე სტარეი დურუიტორი (მეორე ფენა), ატაჩი II, კოსოუცი, ვადუ-რაშკოვი, კალფა და სხვ. აღნიშნული ძეგლების ქვის ინდუსტრიის შესწავლის შედეგად შეიძლება ითქვას, რომ კოლექციებში მრავლად არის წარმოდგენილი იარაღები დაბლაგვებული გვერდებით, გვერდამოღარული და თავრეტუშირებული მიკროლამელები, გრავეტის ტიპის წვეტანები და სხვ. იარაღებს შორის ჭარბობს საფხეკები, საჭრისები, სახვრეტები და სხვ. ზემოთ ნახსენებ არქეოლოგიურ ძეგლებზე არ არსებობს აბსოლუტური თარიღები და მკვლევრები მათ ანალოგების მიხედვით პირობითად ათარიღებენ დაახლ. 18-16 ათასი წლებით. თუმცა, ამასთან დაკავშირებით ჩვენ გვაქვს ვარაუდი, რომელიც ემყარება შემდეგ დასკვნებს. 1. თუ გავითვალისწინებთ მოსაზრებას, რომ სამხრეთ კავკასიური გენი არის გენეტიკური ჯაჭვის ერთ-ერთი მთავარი რგოლი, რომლის მემკვიდრეები არიან უკანასკნელი გამყინვარების შემდგომი პერიოდის ევროპელები და რომ მიგრაცია კავკასიიდან უფრო დასავლეთის მიმართულებით მიმდინარეობდა, მაშინ შესაძლებელია, რომ საწურბლიაში დაფიქსირებული კულტურა იყოს აღმოსავლეთ ევროპის გვიანო ზედა პალეოლითის კულტურის ერთ-ერთი ადრეული ვარიანტი, რომელიც ჩაისახა კავკასიის რეგიონში და შემდგომ თანდათანობით გადაინაცვლა დასავლეთის მიმართულებით და ხელი შეუწყო აღნიშნული კულტურის უფრო განვითარებას; 2.

საწურბლიას ეპიგრაფიკის კულტურა შეიძლება ითქვას მიეკუთვნება ამ კულტურის ადრეულ ეტაპს (17.9-16.2 ათასი წწ.), რომელიც აღმოსავლეთ ევროპის ჩვენს მიერ განხილული ძეგლების მიხედვით შეიძლება ჩაითვალოს ყველაზე ადრეულ პერიოდად, რომელიც კიდევ უფრო ვითარდება შემდგომ პერიოდებში. თუ გავითვალისწინებთ აღნიშნულ მოსაზრებას, მაშინ გამოდის, რომ ჩვენს მიერ ზემოთ განხილულ ძეგლთა ქრონოლოგიური ჩარჩოები 18 ათას წლამდე არ უნდა მოხდეს. უფრო მისაღები იქნება ძვ.წ. 16-14 ათასი წლები.

დასკვნა

საქართველოს ტერიტორია უძველესი დროიდან არის დასახლებული, რასაც ხელსაყრელი ბუნებრივ-გეოგრაფიული და კლიმატური გარემო უწყობდა ხელს. ბუნებრივია, ამან განაპირობა აქ ადამიანის ფართო განსახლება, რაზეც მეტყველებს ქვის ხანის სხვადასხვა ეპოქისა და ტიპის სადგომების სიმრავლე.

საქართველოს ტერიტორიაზე ბოლოდროინდელი აღმოჩენების გათვალისწინებით მტკიცდება, რომ 38-34 ათასი წლის წინ დაიწყო ადამიანის განვითარების ისტორიაში ერთ-ერთი ყველაზე საინტერესო და მნიშვნელოვანი პერიოდი – ზედა პალეოლითი, რომლის დროსაც ჩნდება თანამედროვე ტიპის ადამიანი და ხდება მისი განსახლება დიდ ტერიტორიებზე, ამასთან ერთად, ქვის ინდუსტრიაში ხარისხობრივი ცვლილებებია, იზრდება ქვის იარაღთა ტიპები და ხდება მათი სტანდარტიზაცია, ისახება ძვლის და რქის შედგენილი იარაღები, ვითარდება სამონადირეო ტექნიკა და ისახება ხელოვნება.

აღსანიშნავია, რომ საქართველოს ზედა პალეოლითური ძეგლებისადმი ინტერესი მას შემდეგ გაიზარდა, რაც გადაისინჯა Homo Sapiens-ის წარმოშობისა თუ მისი მიგრაციის საკითხები. აფრიკა – ევრაზიის გზაჯვარედინზე მყოფი სამხრეთ კავკასია, კერძოდ, მისი დასავლეთი ნაწილი, როგორც გეოგრაფიულად, ასევე ისტორიულად, ამ ცვლილებების ფონზე მეცნიერთა ყურადღების ცენტრში მოექცა.

როგორც მეცნიერები მიუთითებენ, თანამედროვე ჰომინიდების განსახლება გარკვეული ტრანექტორიით ხდებოდა. როგორც საკითხის შესწავლამ ცხადყო, მათი წარმოშობის ადგილი იყო ან აღმოსავლეთ აფრიკა ან ლევანტი ან აზიის სხვა ნაწილი. კავკასია ევრაზია-აფრიკის გზაჯვარედინზე იმყოფება და სწორედ ამიტომ, დასავლეთ საქართველო და მისი